

Censurproblemet

Innehåll

Frågorna	2
Vad är det som censureras?	3
Vem är det som censurerar?	7
Varför använder man censur?	15
Vilka konsekvenser kan censur få?	20
Finns det några alternativ till censur?	36
Vad är censur?	43
Vad är inte censur?	44

Frågorna

Vad är det vi vill ta reda på? Det är viktigt att börja med att försöka formulera sina frågor på ett så klart sätt som möjligt. Med bra frågor är halva arbetet gjort.

Vad vi först och främst är intresserade av att få veta är *om* censur är något som bör eller inte bör användas och *varför* censur bör eller inte bör användas. Det är detta som är *censurproblemet*.

Följande frågor kan förhoppningsvis hjälpa oss att lösa detta problem:

- 1) *Vad* är det som censureras?
- 2) *Vem* är det som censurerar?
- 3) *Varför* använder man censur?
- 4) Vilka *konsekvenser* kan censur få?
- 5) Finns det några *alternativ* till censur?

Finns det några fler frågor som behöver ställas? Ja, om vi anstränger oss att inte ta något för givet så inställer sig genast ytterligare en fråga:

- 6) Vad *är* censur?

Och därmed ännu en:

- 7) Vad är *inte* censur?

Det kan tyckas naturligt att inleda med de båda sista mer begreppsligt orienterade frågorna, men jag tänker istället avsluta med dem. Svaren på de fem första frågorna ger nämligen indirekt ett ganska innehållsrikt svar på vad censur är eller, försiktigare uttryckt, på vad *jag* anser att censur är. Genom att istället avsluta med de mer begreppsliga frågorna kan jag bygga vidare på detta svar och använda dessa frågor till att klargöra och precisera det i de avseenden som behövs.

Utan att vara någon kategorisk motståndare till censur är jag generellt sett negativt inställd till den. Även om ingen väl vill använda censur i onödan kan vi ha mycket olika uppfattningar om när censur behövs och i vilken utsträckning det gör det. Jag ska försöka undvika att låta min restriktiva syn på censuren påverka mina försök att besvara ovanstående frågor. Det kommer inte att bli lätt, särskilt inte när det gäller censurens konsekvenser.

Fråga 1: Vad är det som censureras?

Vi vet alla rätt väl vad det är för slags företeelser som brukar drabbas av censur: regimkritiska tidningsartiklar, våldsinslag i filmer, rasistiska symboler, sexistisk reklam, smädelser mot religiösa föreställningar och bruk, pornografiska skildringar, vetenskapliga teorier med politiskt inoportuna konsekvenser o.s.v.

Vi vet också rätt väl hur censuren skiljer sig från andra typer av förbud och handlingsbegränsande åtgärder. Att förbjuda spridandet av information om hur man tillverkar bomber och hur man gör för att ställa till med så mycket skada med dem som möjligt är ett exempel på censur. Att förbjuda tillverkandet och användandet av bomber är det inte. Det förhindrar man istället genom andra typer av förbud och begränsningar, t.ex. genom att förbjuda privatpersoner att köpa vissa slags kemikalier och elektroniska komponenter och genom att bara tillåta ett vissa organisationer som gruvbolag och den militära försvarsmakten att inneha och använda sprängmedel. Förbud mot att sprida pornografiskt material är ett exempel på censur. Förbud mot att bada naken på offentlig plats är det inte. Förbud mot att göra reklam för alkoholhaltiga drycker är ett exempel på censur. Förbud för privata företag att sälja denna typ av drycker är det inte. O.s.v.

På det konkreta planet har vi således en rätt god uppfattning om vad censur är för något. Och det måste vi ha, för annars kan vi inte komma vidare. Men varför gäller censur vissa saker och inte andra? Finns det något som är gemensamt för alla de saker som drabbas av censur och i så fall vad? Annorlunda uttryckt: finns det något *generellt* svar på fråga 1?

Vi kan börja med att konstatera två saker:

- 1) Det som censureras är saker som måste tolkas och förstås för att de ska få någon betydelse för oss och kunna ge upphov till några konsekvenser; det räcker inte med att vi bara uppfattar dem med våra sinnen.¹ För att vi t.ex. ska kunna uppfatta en bild på rätt sätt räcker det inte

---

¹ Man kan hävda att alla uppfattningar – sinnliga såväl som andra – bygger på tolkningar och att man följaktligen aldrig uppfattar något direkt eller oreflekterat (att man uppfattar något direkt och oreflekterat behöver givetvis inte innebära att man uppfattar det som det verkligen är), men i så fall måste man istället skilja mellan automatiska och omedvetna tolkningar, t.ex. automatiska tillämpningar av tidigare inlärdas tolkningsmönster, och medvetna dito som är ett resultat av en mer eller mindre avsiktlig ansträngning att förstå något. Ty det är ett faktum att vi ibland tolkar saker medvetet, t.ex. när vi läser en text istället för att bara titta på den, och att vi ibland dessutom måste arbeta både länge och hårt innan vi förmår tolka något på rätt sätt, t.ex. när vi försöker tyda den dolda meningen hos en symbolistisk dikt eller hos ett chiffermeddelande.

med att vi kan se den utan vi måste också kunna förstå att den är en *bild* av något, t.ex. av en naken kvinna, och ibland räcker det inte med att vi kan se vad en bild föreställer utan vi måste dessutom kunna förstå *symboliken* hos de olika gestalterna och föremålen i den, t.ex. att den halvnakna kvinnan med den höjda facklan är en symbol för sanningen och yttrandefriheten som driver lögnens och intoleransens makter på flykten.

- 2) För att det som kan censureras ska kunna påverka oss och ge upphov till några konsekvenser behöver vi inte komma i närmare kontakt med det än att vi kan tolka och förstå det; vi behöver m.a.o. inte komma i direkt fysisk kontakt med det. Vi behöver t.ex. inte ha hållit i en bok för att kunna påverkas av dess revolutionära budskap, eftersom vi kan påverkas av detta budskap genom att höra andra diskutera det eller genom att hamna i en situation som har betingats av detta budskap och som vi i vår tur betingats av genom vår tolkning av denna situation. Det som kan censureras är m.a.o. något som vi står i vad jag här ska kalla ett *intellektuellt* förhållande till.²

Vad finns det då som man kan stå i ett intellektuellt förhållande till? Svaret på denna fråga är: *idéer*.³ Det som kan vara föremål för censur är således idéer.

Eftersom alla idéer behöver ett sinnligt eller fysiskt *medium* av något slag (inte bara för att de ska kunna förmedlas från en individ till en annan utan för att vi över huvud taget ska kunna vara medvetna om dem) kommer alla de medium som är bärare av idéer att utgöras av fysiska företeelser. Dessa fysiska företeelser känns igen på att de är utrustade med en mening eller betydelse (som givetvis utgörs av de idéer som de är bärare av). Det är denna mening som vi tillägnar oss genom att tolka dessa företeelser (på ett korrekt sätt). Det uppenbaraste exemplet på ett idébärande medium har du framför dig just nu: *språket*. Det naturliga språket är genom sina rika uttrycksmöjligheter och sin mångsidighet och genom att det går så lätt att lära sig och så lätt

---

² Att stå i ett intellektuellt förhållande till något skiljer sig från att stå i ett sinnligt respektive ett fysiskt förhållande till något. När jag ser ett träd avteckna sig mot kvällshimlen eller känner stenmurens värme under min hand står jag i ett sinnligt förhållande till dessa båda ting. Jag står i realiteten också i ett fysiskt förhållande till dem, även om jag bara kan uppleva detta i stenmurens fall. När jag ligger nersövd på operationsbordet står jag i ett fysiskt förhållande till bl.a. bordet jag ligger på, men eftersom alla mina sinnen är bedövade står jag inte i ett sinnligt förhållande till någonting alls.

³ Vad är då en idé? En idé kan förstås som ett *funktionellt begrepp*. Om "frihet" och "rättighet" är två begrepp så är "frihet är en mänsklig rättighet" ett funktionellt begrepp eller en idé. (Jämför med förhållandet mellan de enskilda organen i en kropp eller de enskilda delarna i en maskin och kroppen/maskinen i sin helhet.) Idéer är begrepp som *kan göra saker*, t.ex. hjälpa oss att orientera oss i världen eller ge oss inspiration att handla.

kan överföras från en fysisk form till en annan det i särklass viktigaste av alla de idébärande medium som vi människor har tillgång till. Det är därför inte förvånande att censuren i så stor utsträckning alltid har gällt ordet och dess olika fysiska uppenbarelseformer. Det är inte heller förvånande att kampen för yttrandefriheten i så stor utsträckning alltid har handlat om att komma på nya sätt att sprida ordet på.

Stämmer det att det alltid är idéer som censureras? Ja, jag tror det. Låt oss titta på några exempel. För språkliga medier är det lätt att se att det stämmer. När en roman förbjuds eller en tidning beläggs med utgivningsförbud är det inte produkten som sådan som censureras utan dess innehåll. En förläggare som stryker alla de misshagliga partierna i en indragen bok kan som regel få tillstånd att ge ut boken i dess reviderade skick och en tidningsutgivare som stoppar alla regimkritiska artiklar i sin tidning lyckas ofta få utgivningsförbudet hävt. Hur ett språkligt yttrande produceras har bara indirekt betydelse för dem som vill censurera det. Ju lättare det går att producera och sprida ett av någon anledning oacceptabelt yttrande desto viktigare är det givetvis att censurera det i denna form, men det är yttrandets innebörd som motiverar censuren inte vilken fysisk form det har. Hur förhåller det sig då med andra typer av medier, t.ex. musik och fotografi? Låt oss ta popmusik och pornografi som exempel. Under den moderna popmusikens genombrottstid i slutet på 1940-talet och början på 1950-talet fanns det många som ville förbjuda den. Pornografi finns det fortfarande många som vill förbjuda, ja, de förefaller t.o.m. vara fler idag än vad de var för bara ett par decennier sedan. Att det är litet svårare att se att det handlar om idéer även i dessa fall kan bero på att man om man har en positiv eller neutral inställning till popmusik och pornografi inte tycker att dessa företeelser som sådana är bärare av några mer bestämda idéer över huvud taget och följaktligen inte heller av några samhällsomstörtande sådana. För dem som vill förbjuda dem förhåller det sig emellertid annorlunda. Som de ser det uppmuntrar *all* popmusik och pornografi till ett sedeslöst leverne som hotar de bärande värderingarna och institutionerna i samhället. Företeelserna popmusik och pornografi är m.a.o. som sådana bärare av omoraliska idéer och det är därför som de måste förbjudas. Det är en tänkvärd ironi att den medvetet oppositionella popmusiken har haft ett av sina starkaste incitament i det etablerade och traditionsbundna samhällets fientliga inställning till populärkulturen och i dess olika försök att undertrycka och censurera den. Jag vill inte här föregripa några slutsatser om censurens konsekvenser, men det är ett välkänt förhållande att censuratåtgärder ofta motverkar sig själva genom att ge ytterligare näring åt det yttrandebehov som de avser att kontrollera. Detta var bara några få exempel, men jag är rätt säker på att det går att visa även i andra fall att det som censureras är idéer.

Kan *alla* idéer bli föremål för censur? I princip, ja. I praktiken, nej. Vilka idéer som i praktiken kan respektive inte kan bli föremål för censur beror på hur det samhälle är beskaffat som idéerna uppträder i. Det beror m.a.o. på en mängd olika sociala, ekonomiska och tekniska faktorer. De praktiska gränserna för censurens omfattning sätts bl.a. av följande två faktorer:

- 1) *Mediets utbredning*: Ju vanligare ett medium är desto svårare och kostsammare är det att begränsa människor tillgång till det. Att censurera *alla* texter eller bilder är omöjligt i de flesta moderna samhällen där medborgarna har tillgång till ett stort utbud av effektiva och billiga tekniker för reproduktion och spridning av dessa typer av medier.
- 2) *Konsekvensernas obestämdhet*: Ju mer obestämda en idébärande företeelses konsekvenser är, d.v.s. när den kan få många olika konsekvenser för olika individer och i olika sammanhang, desto svårare är det att avgöra om den behöver censureras eller inte. Denna obestämdhet är hög bl.a. för många rent vardagliga uttryck som kan ges en oppositionell innebörd genom att användas på ett ironiskt eller överdrivet sätt i vissa sammanhang och för mångtydiga yttrandeformer som skämt och poesi. Skämt och poesi har f.ö. alltid varit ett viktigt sätt för människor att uttrycka opposition på under förtryckande regimer.

Fråga 2: Vem är det som censurerar?

Att förbjuda någon att yttra eller ta del av en viss idé är inte nödvändigtvis detsamma som censur. Detta kan låta paradoxalt, men om vi ska vara noggranna – och det ska vi – förhåller det sig faktiskt så. För att man ska kunna bli utsatt för censur måste man nämligen hysa en vilja eller en önskan att yttra eller ta del av det som censureras. Liksom man inte kan förtrycka någon som inte har något behov av frihet kan man inte censurera någon som inte vill kommunicera. Paradoxen har sin grund i att det inte finns några vettiga skäl att censurera något om man inte tror att det finns någon som vill eller kan komma att vilja uttrycka eller ta del av det.

För att man ska kunna hindra eller styra någon annans vilja krävs *makt* eller, mer exakt, en makt som är större eller uthålligare än de viljeyttringar som man vill kontrollera. En av censuren grundläggande förutsättningar är m.a.o. *övermakt*.

Det generella svaret på vem som kan utöva censur är därför: alla som har makt över andra. Inriktningen och omfattningen hos den censur som någon kan utöva över någon annan är beroende av arten hos den makt som den som vill utöva censuren har över den som han vill utöva den över.

Av dessa i och för sig självklara förhållanden följer bl.a. att en långsiktig kamp för yttrandefriheten måste inrikta sig på att motarbeta makten som sådan, t.ex. att förhindra att de politiska makthavarna och de offentliga institutionerna i samhället får större makt än vad som kan motiveras av den samhälleliga betydelsen hos de funktioner de är avsedda att fylla, att se till att den makt som de måste ha för att kunna fylla dessa funktioner är noggrant reglerad i allmänna lagar och bestämmelser och att dessa lagar och bestämmelser är tillräckligt klara och enkla för att de som berörs av dem ska kunna förstå deras innebörd, förutse deras konsekvenser och upptäcka när någon bryter mot dem.⁴ Där det finns makt finns det nämligen alltid en frestelse att missbruka den och välja maktens snabba, enkla och till synes lättöverskådliga väg istället för de positiva incitamentens, den förnuftiga diskussionens eller någon annan mer komplicerad och svåröverblickbar metod. Ett gott samvete och ett gott uppsåt verkar bara öka risken för att makthavare ska falla för denna frestelse. Det exempel som automatiskt inställer sig här är de olika

---

⁴ Genomskinlighet och förutsägbarhet hos lagar och andra regler är i själva verket viktigare än deras innehåll. Att hugga handen av en tjuv är barbariskt, men en lag som säger att man får handen avhuggen om man stjälar är juridiskt sett mer tillfredsställande än en som säger att man får det straff som domaren finner lämpligt.

inskränkningar av yttrandefriheten som har genomförts i flera av västvärldens parlamentariska demokratier som ett led i den i och för sig nödvändiga kampen mot den islamistiska terrorismen efter terrorattackerna på USA den 11 september 2001.⁵

För att censuren ska vara framgångsrik får det inte finnas alltför många och fr.a. inte alltför lättillgängliga och effektiva sätt för den censurerade idén att komma till uttryck på. Olika kommunikationssätt har olika sociala, tekniska och ekonomiska förutsättningar. Det innebär att förutsättningarna för att censurera en viss idé kommer att skilja sig åt beroende på hur idén kan kommuniceras. Olika kommunikationssätt kräver olika former av åtgärder för att kontrolleras. Den som inte får en artikel publicerad i en vanlig tidning kan publicera den på internet istället, den som inte tillåts kritisera landets makthavare direkt kan göra det indirekt genom skådespel och dikter o.s.v. Generellt sett gäller givetvis att ju fler kommunikationsätt man vill kontrollera desto större makt eller, mer exakt, maktutövningsförmåga måste man ha. Ju mindre centraliserat och hierarkiskt ett samhälle är och ju mer teknologiskt och ekonomiskt innovativt och dynamiskt, desto svårare är det att utöva effektiv censur i det.

Följande är ett försök att identifiera de viktigaste censuraktörerna.

Föräldrar – barn

Föräldrarna har i kraft av den omfattande makt som de normalt sett har över sina barn stora möjligheter att omgärda dem med olika censurbestämmelser. De kan bestämma såväl vad de får säga eller på annat sätt ge uttryck för som vad de får se, höra och läsa. Denna makt är som regel störst när barnen är små och tillbringar det mesta av sin tid i hemmet. I takt med att barnen blir äldre och i allt större utsträckning kommer i kontakt med barn och vuxna från andra miljöer minskar föräldrarnas möjligheter att styra vilka idéer barnen kommer i kontakt med. I det moderna samhället inleds denna utveckling på allvar när barnet börjar skolan. Föräldrars censur av sina barn kännetecknas till skillnad från de flesta andra former av censur av att den är dubbelsidig: för att förhindra att barnen kommer i kontakt med olämpliga idéer försöker föräldrarna dels förbjuda eller försvåra tillgången till sådana medier där det ofta förekommer olämpliga idéer och dels underlätta tillgången till medier där det som regel finns lämpliga dito.

---

⁵ Så har t.ex. säkerhetstjänsterna i USA getts ökade befogenheter att avlyssna människors telefonsamtal, läsa deras e-post och kartlägga deras internetsurfande. Åtgärder av detta slag begränsar indirekt vår yttrandefrihet. (Liknande åtgärder diskuteras för närvarande i Sverige. – 22/3-07)

Barnbokens genombrott och stora popularitet beror inte enbart på att den erbjuder en underhållande och lärorik läsning på barnets egna villkor utan också på att den hindrar att barnet lockas läsa annan mindre lämplig litteratur. Föräldrars censur har m.a.o. en uppfostrande och pedagogisk utgångspunkt. De uppfattningar som föräldrar har om vilka idéer som är lämpliga respektive olämpliga för deras barn kan naturligtvis diskuteras i många enskilda fall. Medan de allra flesta av oss väl betraktar det som ett exempel på ansvarsfullt föräldraskap att hindra små barn från att se hyperrealistiska våldsfilmer och grov pornografi, är det förhoppningsvis bara en minoritet som tycker att det är rätt av föräldrar att hindra sina barn från att komma i kontakt med andra politiska och religiösa uppfattningar än dem som föräldrarna själva sympatiserar med. Men även om enskilda föräldrar kan begå mer eller mindre allvarliga misstag i uppfostran av sina barn är det som jag ser det av största vikt att det är föräldrarna och inga andra som har det avgörande inflytandet över barnens mediakonsumtion. Varför jag anser detta ska jag försöka förklara nedan i avsnittet om censurens konsekvenser.

Företag och andra privata organisationer

Ett privat företags möjligheter att utöva censur är beroende av den privata företagsamhetens villkor i det samhälle där det verkar. Privata företag kan i praktiken bara existera i ett samhälle som är grundat på en uppsättning för alla samhällsmedborgare giltiga och begripliga lagar, som har som sitt överordnade syfte att underlätta medborgarnas fria samspel med varandra och som upprätthålls av en av alla medborgare gemensamt finansierad och av de enskilda medborgarna i deras egenskap av privatpersoner oberoende stat. Statens existensberättigande ligger i att den ska upprätthålla ett system av lagar av detta slag och med detta syfte. Ju mer ett samhälle fjärrar sig från denna det civila och civiliserade samhällets grundprincip desto svårare blir det att driva privata företag i det. Ett privat företag kan mot denna bakgrund enkelt beskrivas som en från staten och det allmänna ekonomiskt och beslutsmässigt fristående och på frivilliga beslut grundad organisation, vars rätt att inom lagens ramar fritt samspela med andra organisationer och individer det är statens skyldighet att skydda och vars brott mot dessa ramar det är statens skyldighet att beivra. Observera att staten inte har och inte kan ha några rättigheter i förhållande till medborgarna i det samhälle som den styr. I ett civiliserat samhälle har staten enbart skyldigheter: skyldigheten att tjäna medborgarnas allmänna intressen på det sätt som lagen föreskriver. Det verkar som många politiker i västvärldens parlamentariska demokratier inte har detta fullt klart för sig. Även i länder som sedan länge har ett parlamentariskt styrelsesätt och allmän rösträtt präglas politikernas förhållande till allmänheten fortfarande i många avseenden av

den härskare-undersåte relation som rådde på den tid när krigsmaktens ledare, kungarna och adelsmännen, hade makten och som f.ö. verkar råda så gott som alltid när de som har den direkta kontrollen över våldsmakten i ett samhälle (militär, polis etc.) även har den politiska makten i det. Det verkar vara en psykologisk lag att den som bestämmer över människor som han inte står i något personligt förhållande till och som han därför utan några större svårighet kan betrakta som ett anonymt och i det närmaste abstrakt kollektiv, alltid förr eller senare gör detta respektlösa och inhumana härskare-undersåte perspektiv till sitt eget. När detta skrivs brinner Paris förorter.⁶ Varje uppror av detta åtminstone från början spontana och i någon bemärkelse folkliga slag har sin grund i att makten, den avlägsna, anonyma och indirekt verkande politiska makten, har skilt människan från hennes eget liv genom att sätta otillbörliga gränser för hennes handlingsmöjligheter. Gränser som förnedrar henne på samma sätt som kedjorna förnedrar en slav – därför att de inte borde få finnas där. En människa som har förlorat sin frihet inte till följd av att hon i frihet har förbrutit sig mot någon annan människa utan för att en politisk makt av någon outgrundlig anledning har bestämt att hon inte ska vara fri är inte någon hel människa. Utan att på något sätt sympatisera med vandalerna i Paris och de andra städerna runt om i Frankrike (det finns andra och bättre sätt att göra uppror mot makten på; ni lever inte i en diktatur, ni har rösträtt och yttrandefrihet – använd dem!) betraktar jag dem likväl som representanter för människans så ofta destruktiva men samtidigt så viktiga och ofrånkomliga kamp för friheten. Vad det moderna centralplaneringsprojektets kontrollfixerade politiker inte tycks kunna eller vilja inse är att frihetens faror bara kan hanteras av friheten själv. (Men detta var en parentes!) Ett privat företag kan utöva en mycket sträng men samtidigt starkt begränsad censur. Den censur som ett företag utövar måste nämligen normalt begränsa sig till sådana saker som företaget har äganderätt till eller kontroll över, d.v.s. till dess produkter, lokaler, tillverkningsmetoder, varumärke o.s.v. Om avtalsfrihet råder kan ett företag ställa upp en mängd villkor i ett anställningskontrakt som begränsar den anställdes yttrandefrihet på olika sätt, t.ex. att den anställda inte får avslöja företagets affärsplaner och tillverkningsprocesser, att han inte utan tillstånd får tala med journalister under arbetstid, att han inte får ha en blogg där han publicerar åsikter som strider mot företagets policy o.s.v. Så länge dessa villkor är ett resultat av en frivillig överenskommelse mellan den anställda och företaget, något som bl.a. förutsätter att det finns en fungerande arbetsmarknad i det land där den anställda lever så att han har en reell möjlighet att skaffa sig ett annat arbete om han inte vill acceptera de villkor som företaget ställer, är de moraliskt korrekta och ska uppfyllas. Att ett företag måste få skydda sina affärsplaner och tillverkningsprocesser betraktas väl normalt som en självklarhet.

---

⁶ I början på november 2005.

Staten och andra offentliga institutioner

Utövandet av censur är något som först och främst brukar förknippas med staten, d.v.s. med den institution som har det officiella och normalt även reella och bästa fall också legitima våldsmonopolet i ett samhälle. Detta beror på tre saker: (1) att den statliga censuren kan vara av så stor omfattning, (2) att den yttrar sig på ett så tydligt sätt och (3) att den kan få så stora konsekvenser. Staten utgör som regel det viktigaste och inte sällan enda politiskt betydelsefulla maktcentrat i ett samhälle. I kraft av sin stora makt kan staten utöva en mycket omfattande censur. En stats censurbestämmelser gäller som regel inte enskilda personer eller grupper utan folket i dess helhet. Genom att staten i kraft av sina stora resurser kan informera folket mycket snabbt och effektivt om de censurbestämmelser som den har infört kommer bestämmelserna att upplevas som extra påtagliga. Slutligen har den genom den våldsmakt som står till dess förfogande större möjligheter än någon annan aktör att upprätthålla sina censurföreskrifter. Medan en förälder kan ge sitt barn smisk eller dra in lördagsgodiset om det säger saker som det inte får och ett företag kan avskeda en anställd som har avslöjat dess produktionshemligheter och kräva skadestånd av honom har staten genom historien haft betydligt mer drastiska metoder till sitt förfogande. Tusen och åter tusen är de som har torterats, dömts till långa fängelsestraff, landsförvisats, arkebuserats eller bränts på bål därför att de har vägrat att rätta sig efter statens censurbestämmelser. I ett civilt samhälle är statens möjligheter att utöva censur noga reglerade i lag. Så måste det vara eftersom ett civilt samhälle bygger på att dess medborgare har överlämnat sin rätt att använda våld till staten i samtliga fall utom i de där statens våldsmakt av någon anledning inte hinner ingripa i tid, t.ex. för att det inte finns någon lokal polis på den ort där ett brott har begåtts. Fast inte ens i dessa undantagsfall har medborgarna rätt att använda mer våld än vad som krävs för att behovet av medborgerlig våldsutövning ska upphöra och statens våldsmakt ska kunna överta våldsutövandet. I ett samhälle där medborgarna har ålagt sig att vara civila måste statens våldsmakt vara noga reglerad i lag eftersom det i ett sådant samhälle inte finns någon annan våldsmakt som kan förhindra att staten börjar missbruka sin makt. En av statens viktigaste uppgifter i ett civilt samhälle är att skydda medborgarnas yttrandefrihet. Som ett led i skyddet av denna frihet måste det finnas lagar som garanterar att den censur och de övriga begränsningar av yttrandefriheten som staten eventuellt måste införa alltid ska vara välgenomtänkta och välmotiverade och att de aldrig får vara mer omfattande eller långvarigare än vad som behövs. I ett ofritt samhälle, d.v.s. i ett samhälle där statens uppgifter inte är begränsade till att i medborgarnas tjänst upprätthålla frihet och ordning, är risken stor att censuren blir både

vidsträckt och nyckfull och att den kan komma att användas som ett medel att utöva kontroll och förtryck, d.v.s. som ett medel att upprätthålla statens makt. Av dessa iakttagelser kan vi bl.a. dra slutsatsen att frågan om statlig censur inte kan besvaras på ett abstrakt plan utan måste sättas in i ett konkret sammanhang. I ett fritt samhälle kan vi eventuellt acceptera censur i specifika fall och under en begränsad tid, t.ex. för att förhindra socialt destabiliserande ryktesspridning i en krigssituation eller under en miljökatastrof. Ju ofriare ett samhälle är desto mer bestämt måste vi motsätta oss varje form av censur i det. Ju ofriare ett samhälle är desto större är censurens konserverande effekter på de rådande maktförhållandena i samhället. Ju större censurens konserverande effekter är desto större är risken att de maktavande ökar censurens omfattning.

Överstatliga organisationer

Det enda överstatliga organ i historien som har utövat en effektiv censur och som i viss mån fortfarande gör det är väl den romersk-katolska kyrkan. För en överstatlig organisation gäller i princip samma resonemang som för staten. Den väsentliga skillnaden mellan de båda organisationstyperna är att de överstatliga organisationerna aldrig har lyckats skaffa sig samma maktbefogenheter som staterna. Detta beror bl.a. på att staterna har varit noga med att slå vakt om sitt självbestämmande. Om en överstatlig organisation skulle få samma makt över de enskilda staterna som dessa har över sina medborgare skulle den kunna utöva en extremt omfattande och konsekvensrik censur. Trots att staterna under historiens lopp har förtryckt sina invånare och inskränkt deras yttrandefrihet på ett otal inte sällan ytterst brutala sätt, är detta ett viktigt skäl att motsätta sig att de enskilda staterna avsäger sig makten över sin inrikespolitik till förmån för ett överstatligt organ eller att de går samman och bildar någon slag global superstat. Om ett land blir en diktatur kan vi kanske fly till något annat land, men om hela jorden blir en diktatur vart ska vi fly då?

Självcensur

Att förbjuda *sig själv* att säga saker som man egentligen skulle vilja säga, t.ex. att svära högt när man slår sig på fingrarna med en hammare eller att anmäla en tjuvaktig arbetskamrat för chefen, är naturligtvis också det en form av censur. Som alla former av censur förutsätter den kontroll. Mer bestämt: *självkontroll*. Men att kontrollera sig själv är inte så lätt som det kanske låter, bl.a. p.g.a. att det inte alltid är så lätt att inse när man bör försöka göra det. Självcensur kan givetvis ha många olika motiv. Den kan vara ett resultat av alltifrån feghet, som t.ex. när vår moral säger oss

att vi bör vittna mot en brutal förbrytare men vår större rädsla för repressalier får oss att tåga istället, till dygd, som t.ex. när vår lust att skandalisera en bekant övervinns av vår starkare känsla för det medmänskliga och anständiga. Med tanke på hur ofta vi människor tiger trots att vi vet att ett fel har begåtts, t.ex. att en osanning har blivit uttalad eller att någon har blivit behandlad på ett kränkande sätt, och hur ofta vi bryter förtroenden och sprider skvaller och lögn, kunde man önska att självcensuren i högre grad vore styrd av moraliska överväganden och i mindre utsträckning av personliga behov. Å andra sidan har samvetet sin grund i denna konflikt mellan det moraliska och det behovsmässiga. Och utan samvetet skulle vi inte kunna uppfatta oss själva varken som moraliska eller som omoraliska, vilket i sin tur skulle innebära en kraftig begränsning av våra möjligheter att handla fritt, d.v.s. på basis av medvetna förnuftsmässiga överväganden.

En not om marknaden

Det är en inte ovanlig åsikt att *marknaden* genom olika former av censur eller censurliknande åtgärder kan begränsa yttrandefriheten i ett samhälle. Vad marknaden, denna svårkontrollerbara kraft som dyker upp i de mest olikartade sammanhang och som i regel spelar en mer eller mindre ominös roll, egentligen är för något är för det mesta rätt oklart. Det moderna personifierandet av marknaden förtjänar sin egen studie. Här ska vi begränsa oss till att diskutera marknaden i en specifik betydelse: det fria i bemärkelsen inte av några andra än de inblandade parterna själva styrda säljandet och köpandet av varor och tjänster. Kan marknaden i denna mening utöva censur? Den spontana motfrågan är: varför skulle den göra det? Alla idéer och idébärande företeelser är ju potentiella varor eller tjänster som det kan gå att tjäna pengar på! Dessutom är det inte gratis att censurera. Att censurera något kräver för det första en viss arbetsinsats från den marknadsaktör som försöker göra det, något som tar resurser – tid och pengar – från produktionen av företagets varor eller tjänster och leder till att dess vinstmarginaler krymper och att det följaktligen blir sårbarare för konkurrensen från andra aktörer, och riskerar för det andra att skada företagets goodwill, t.ex. om det som censureras är något som konsumenterna anser att de har rätt att få veta om företaget och dess produkter. Uppfattningen att marknaden som helhet kan utöva censur är helt enkelt felaktig. En *fri* marknad kan varken på något direkt eller indirekt sätt begränsa yttrandefriheten genom censur. Att marknaden sedan är intresserad av att köpa och sälja vissa saker som är bärare av vissa idéer men inte är intresserad av att köpa och sälja andra och att den är mer intresserad av att handla med vissa medier än med andra är givetvis tråkigt för dem som producerar de idéer och de medier som inte tillräckligt många är tillräckligt intresserade av, men det är någonting helt annat än censur. Det är nämligen ett uttryck för en *fungerande*

marknad, d.v.s. en marknad där det är marknadsaktörerna själva och inte några utomstående aktörer, t.ex. staten, som bestämmer vad de ska köpa och sälja. Bara ett företag som är så mäktigt att det kan begränsa själva konkurrensen (och när konkurrensen begränsas har vi inte längre att göra med en fri marknad; det är f.ö. en av statens viktigaste uppgifter att hindra mäktiga företag från att utnyttja sin ställning till att begränsa andra företags konkurrensmöjligheter – fast ironiskt nog har det som historien visar för det mesta tvärtom varit de mäktiga företagen som har utnyttjat staten för att hindra obekväm konkurrens från nya företag eller företag i andra länder⁷) kan utöva censur utanför det egna företags område, ty genom att begränsa konkurrensen kan man hindra vissa idéer från att konkurrera med andra och om det är detta som är avsikten har vi givetvis att göra med en form av censur.

---

⁷ Man möter ofta uppfattningen att uppkomsten av monopol är ett resultat av brist på konkurrens, men detta är som många liberala ekonomer har påpekat en missuppfattning. Ett monopol som är ett resultat av att ett företag har uppfunnit en ny attraktiv produkt eller kan erbjuda en produkt till ett lägre pris än någon annan är tvärtom, så länge det inte är någonting annat än brist på uppfinningsrikedom, mod och hårt arbete som hindrar andra företag från att tillverka en ännu bättre produkt till ett ännu lägre pris och därigenom bryta monopolet, ett tecken på en välfungerande fri marknad. Att motarbeta monopol är i en parlamentarisk demokrati ett av statens effektivaste sätt att försöka utvidga sin makt över det privata näringslivet, dels för att den kan framställa detta arbete som ett led i ansträngningarna att upprätthålla den fria konkurrensen på marknaden och dels för att den ofta kan få hjälp i detta arbete av företagen själva, nämligen av de företag som riskerar att slås ut av en bättre organiserad och uppfinningsrikare konkurrent. Se Johan Hakelius, *Den österrikiska skolan*, s. 120-127.

Fråga 3: Varför använder man censur?

Denna fråga handlar inte om motiven för att använda censur i ett enskilt fall. Några sådana motiv diskuteras avslutningsvis i detta avsnitt.

Det mot bakgrund av svaren på de båda föregående frågorna självklara generella svaret på fråga 3 är följande: att man av någon anledning vill hindra eller begränsa spridningen av en viss idé.

Censur är ett sätt att begränsa människors yttrandemöjligheter eller yttrandefrihet på. Det finns många andra sätt att åstadkomma detta på: man kan t.ex. förbjuda tillverkningen eller försäljningen av de tekniska hjälpmedel som behövs för att producera och sprida idéer, som t.ex. tryckpressar, datorer, radiosändare, tv-apparater och parabolantennor; man kan genom höga skatter och avgifter göra det svårt eller omöjligt för majoriteten av befolkningen att köpa de tekniska apparater som krävs för att man ska kunna ta emot de idébärande medierna; man kan genom att framkalla inre oroligheter eller genom att förklara krig mot en främmande makt göra det livsfarligt för regimkritiker att utöva sin verksamhet o.s.v. Att den som vill begränsa yttrandefriheten i regel väljer att använda sig av censur när han har möjlighet att göra detta beror på att censuren genom att den till skillnad från de andra metoderna riktar sig direkt mot idéerna är (eller kan vara) en mer exakt och effektiv metod. Om man har en bra kontrollapparat till sitt förfogande (en välorganiserad byråkrati och en hängiven säkerhetspolis bl.a.) kan man genom kraftfulla – noggrant utformade, regelbundet uppdaterade och generöst handlingsbemyndigande – censurbestämmelser t.o.m. lyckas hindra de olämpliga idéerna från att någonsin ta offentlig form. Att *straffet* för ett brott mot censurbestämmelserna måste rikta sig mot andra saker än idéerna själva, t.ex. mot den brottsliga liv, frihet eller egendom, är en följd av att det (lyckligtvis) inte går att utöva någon direkt kontroll över människors tankar. Om det fanns en statlig tankepolis eller något liknande som kunde göra detta skulle inga yttre straff behövas. Att en censurregel inte i sig själv kan hindra en idé från att uppstå eller spridas ändrar inte på det faktum att censurreglerna är riktade direkt mot idéerna. Genom att fokusera direkt på idéerna är det dessutom lättare att minimera de handlingsinskränkningar som man inför, vilket i sin tur minskar risken för oförutsedda bieffekter som i värsta fall kan slå tillbaka mot den censurerande makten själv. Risken för sådana bieffekter är stor om man istället väljer en mer indirekt verkande metod, t.ex. någon av dem som räknades upp ovan. Att förbjuda tillverkningen av vissa tekniska apparater kan bl.a. medföra att den censurerande maktens egna möjligheter att bedriva effektiv propaganda försämras; att höja skatter och avgifter riskerar att få negativa effekter på

samhällsekonomin, vilket i sin tur riskera att försämra statens egen ekonomi och därmed dess möjligheter till effektiv maktutövning; att sätta igång ett krig för att tysta ner en allt högljuddare opposition, med alla de okontrollerbara dramatiska konsekvenser som detta kan få, tyder på ren desperation. Så om man kan det och är klok och framsynt använder man därför alltid i första hand censur när man vill begränsa människors yttrandefrihet. Men som jag ska försöka argumentera för i nästa avsnitt så inser den som är klok och framsynt att det är kontraproduktivt att försöka begränsa människors yttrandefrihet. Att det enligt min mening dessutom är omoraliskt att göra det är argumentationsmässigt sett av mindre betydelse, eftersom moraliska värderingar bara fungerar som argument när dem man diskuterar med delar de allmänna principer som de vilar på.

Men detta svar väcker bara en annan fråga: Varför vill man kontrollera idéerna? Vad är det med idéerna som gör att så många – såväl stora organisationer som enskilda individer – så ofta vill kontrollera producerandet och spridandet av idébärande medier?

För att kunna besvara denna fråga måste vi först ta reda på dels vad en idé är och dels vad det är som idéerna gör eller kan göra.

Vad är en idé? En idé är, enkelt fattat, en kommunicerbar produkt av en mänsklig individs intellekt.

Det finns många andra sätt att definiera idéer på än detta, vidare såväl som snävare, men det är dessa egenskaper hos idéerna som är av intresse i det här sammanhanget.

Med en idé underförstår man ofta något nytt eller originellt, men av alla de idéer vi har är det bara en bråkdel som är nya och ännu färre som är originella. Att vårt intellekt producerar idéer innebär m.a.o. inte att det producerar någonting nytt. För det mesta *reproducerar* det idéer som det har producerat vid något tidigare tillfälle eller som det har tagit emot från något annat intellekt. En idéns värde (användbarhet) har dock ingenting att göra med om den är ny eller inte, eftersom detta är en konsekvens av en relation mellan idén och någonting annat, som kan vara vad som helst alltifrån en konkret praktisk situation till en annan idé. Vad som utmärker en idé i förhållande till vårt intellekts andra produkter är att den är *mediumneutral*. Detta innebär att den i princip kan ta form i vilket för oss tillgängligt och hanterbart medium som helst. (Att idéer är mediumneutrala innebär inte att de är mediumoberoende. De måste ta form i något medium för att existera.) Så

kan t.ex. människans längtan efter frihet gestaltas i allt ifrån politiska tal och pamfletter till teaterföreställningar, sånger, graffitimålningar och datorspel. Det är tack vare att idéerna är mediumneutrala som de kan kommuniceras, för om de inte kunde anta någon annan form än den de har i de enskilda individernas medvetande så skulle de ju inte kunna komma utanför detta medvetande. Vad som inte är en idé framgår motsatsvis av att det *inte* är medium neutralt utan tvärtom bundet till sin ursprungliga existensform och oförmöget att existera utanför denna. Detta gäller bl.a. alla våra sinneserfarenheter och känslor, d.v.s. våra medvetna upplevelser som sådana. Vi kan tala och skriva om våra erfarenheter och känslor, men vi kan inte kommunicera dem i den form de har för oss själva. Detsamma gäller även stora delar av våra praktiska kunskaper, d.v.s. de saker som vi har lärt oss genom att handla. En följd av att det bara är idéer som är mediumneutrala är att det bara är idéer som går att kommunicera.⁸ När vi kommunicerar så kommunicerar vi m.a.o. idéer. Om vi definierar kommunikation som en avsiktlig och alltså medveten handling⁹ följer av detta att vi inte kan kommunicera det vi inte är medvetna om. Att en idé är kommunicerbar innebär m.a.o. att den är medveten. Av att idéerna måste vara medvetna för att de ska kunna kommuniceras följer dock inte att de är en produkt av medvetandet. Idéerna är en produkt av processer i hjärnan, vars färdiga resultat i vissa fall ”visar sig” i medvetandet. Det är möjligt att det finns idéer som inte är en produkt av något *mänskligt* intellekt,¹⁰ men eftersom vi i det här sammanhanget helt och hållet rör oss inom det mänskligas sfär saknar detta intresse här. Detsamma gäller av självklara skäl möjligheten att det finns idéer som inte går att kommunicera.

Idéernas betydelse ligger på två plan:

- 1) Idéerna är handlingsdrivande och handlingsstyrande. Jämte våra biologiskt betingade förmågor och behov och de möjligheter och begränsningar som de yttre förhållandena (fysiska och

---

⁸ Det vore kanske riktigare att säga att det är *begreppen* som är det som kommuniceras och att idéerna går att kommunicera därför att de består av begrepp. Men hur det förhåller sig här spelar kanske inte någon större roll, eftersom vi i regel, ja, kanske uteslutande kommunicerar begreppen i form av idéer. Det är inte säkert att ett rent (icke funktionellt) begrepp har någon kommunikativ mening.

⁹ Om vi även tillåter omedveten kommunikation får vi ett mycket omfattande och obestämt kommunikationsbegrepp.

¹⁰ Det är med all säkerhet så att många andra djur än människan, t.ex. schimpanser, har en tillräckligt avancerad mönsterigenkännings- och abstraktionsförmåga för att de ska kunna producera åtminstone en begränsad uppsättning enklare idéer. Vissa schimpansers förmåga att lära sig att kommunicera med hjälp av ett av människan konstruerat teckenspråk och att på egen hand skapa nya tecken för nya saker genom att kombinera de ursprungliga tecknen på nya och inte sällan överraskande kreativa och t.o.m. humoristiska sätt är ett kraftfullt belägg för detta. Se bl.a. *Lustgårdens drakar* av Carl Sagan, s. 123-8.

sociala) rymmer är det idéerna som hjälper oss att orienterar oss i världen och att t.ex. välja våra mål och vilka medel vi ska använda för att försöka uppnå dem.

- 2) Idéerna gör det möjligt för oss att samarbeta intellektuellt med andra individer och upprätta en (successivt allt mer omfattande och avancerad) intellektuell arbetsfördelning inbördes. Den mänskliga kulturen är ett resultat av en dylik arbetsfördelning. De erfarenheter och föreställningar som en enskild mänsklig individ hinner tillägna sig respektive forma på egen hand under sin livstid utgör nämligen bara en bråkdel av alla dem hon behöver för att kunna klara sig i världen. Människans stora behov av kunskaper och föreställningar, i kombination med de stora begränsningarna hos hennes i och för sig mycket kraftfulla och sofistikerade intellekt, gör att hon har ett motsvarande stort behov av andra individers idéer för att hon ska kunna orientera sig i världen och handla på ett framgångsrikt sätt.

Det som gör idéerna så betydelsefulla är att vi tack vare dem kan övervinna eller åtminstone mildra många av de begränsningar som vi är underkastade som biologiska varelser. Genom att utnyttja de kommunikationsformer som vi har tillgång till kan vi både ta del av andras idéer och sprida våra egna. Genom att göra detta kan vi dels vidga våra möjligheter att uppleva och förstå världen och oss själva och dels upprätta olika former av samarbete med andra likaledes idésökande och idéproducerande individer. Detta innebär i sin tur att vi kan förbättra våra möjligheter att leva på ett utvecklande och tillfredsställande sätt. Ju mer vi vet och ju fler idéer vi har desto fler tankemöjligheter har vi och ju fler tankemöjligheter vi har desto fler handlingsmöjligheter kan vi tänka oss. Idéerna eller, mer exakt, idéutbytet är m.a.o. en väg till större intellektuell och praktisk rörelsefrihet för de idéutbytande individerna.

Svaret på frågan varför man vill kontrollera idéerna är således att man vill kontrollera de idéproducerande och idéberoende individernas handlingsmöjligheter. Eftersom våra handlingsmöjligheter i stor utsträckning är beroende av vilka idéer vi har kan man genom att kontrollera idéutbytet mellan invånarna i ett samhälle styra och begränsa såväl de enskilda individernas möjligheter att handla på egen hand som deras möjligheter att etablera och vidareutveckla olika former av samarbete med varandra. Censurens djupaste incitament är således att begränsa människans frihet. Att bevara eller stärka denna frihet kommer följaktligen att vara det starkaste incitamentet för den som motsätter sig censur och andra former av yttrandefrihetsinskränkningar.

De censurmotiveringar som framförs i enskilda fall kan ofta uppfattas som både rimliga och

respektabla. Ett exempel på detta är de flitigt framförda kraven på censur av våldsinslag i filmer, datorspel etc. som brukar motiveras med att man av omtanke om barns känslomässiga och intellektuella utveckling vill hindra dem från att komma i kontakt med grova och detaljerade våldsskildringar. Mot detta resonemang kan man göra många invändningar. Den principiella invändningen är det är *föräldrarnas* sak att hindra sina barn från att se och göra sådant som de bedömer vara skadligt för dem. En djupare motivering av denna invändning är att ju färre och ju mindre viktiga de situationer är där föräldrarna är tvungna att ta sitt föräldraansvar desto färre möjligheter får denna ansvarsförmåga att utvecklas och mogna. Ju mindre ansvar föräldrarna tar för sina barn desto sämre blir deras möjligheter att ge sina barn en bra uppfostran. Ju sämre föräldrarnas möjligheter är att ge sina barn en bra uppfostran desto mer benägna blir de lämpa över sitt föräldraansvar på skolan, polisen och andra offentliga institutioner. Och så vidare i en ond cirkel. En utveckling av detta slag kan iakttagas i bl.a. Sverige. Ett annat exempel är frågan om införandet av censur i krigstid för att förhindra att fienden undergräver motståndsviljan genom att t.ex. sprida falska rykten om att landets regering har kapitulerat och att alla motståndshandlingar omedelbart ska upphöra. Det kan tyckas att behovet av censur i ett så extremt läge som detta borde vara övertygande även för yttrandefrihetens starkaste försvarare. Jag vill inte påstå att censur aldrig bör användas i en dylik situation, men man måste vara klar över att den även i detta fall har sina risker. Man kan bl.a. fråga sig om försvarsviljan inte riskerar att försvagas mer av att staten genom att införa censur indirekt ger uttryck för uppfattningen att medborgarnas försvarsvilja inte är tillräckligt stark för att de obehindrat ska få föra en offentlig dialog med varandra. En annan invändning är att varje inskränkning av yttrandefriheten snarare riskerar att öka än minska människors osäkerhet på värdet hos den information de får. Om man vet att allting inte får sägas så vet man inte vad som inte får sägas. I en krigssituation innebär detta att många kan bli osäkra på vad som verkligen har skett och på vad regeringen avser att göra, vilket är en ypperlig grogrund för ryktesspridning. Men härmed har vi egentligen redan kommit in på nästa fråga.

Fråga 4: Vilka *konsekvenser* kan censur få?

Vilka konsekvenser censuren får beror på många olika saker. Det beror givetvis på vad det är för idéer som censureras och på vilken omfattning censuren har. Vidare beror det på vem det är som drabbas av censuren och på vilket sätt, t.ex. på vilket straff den som bryter mot censuren får. Men först och främst beror det på hur det samhälle där censuren utövas är beskaffat, t.ex. på vilka idéer som dominerar i det och på hur öppet och fritt det är.

En annan komplikation är att *värderingen* av censurens konsekvenser inte är given i och med att man har lyckats konstatera vilka dessa konsekvenser är. Det som är en positiv konsekvens för en individ eller grupp kan mycket väl vara en negativ konsekvens för någon annan. Att t.ex. förbjuda ett våldsamt datorspel betraktas förmodligen som en positiv åtgärd av de flesta föräldrar eftersom det innebär att de slipper att själva förbjuda sina barn att spela det, vilket i sin tur innebär att de slipper spela den känslomässigt besvärliga och moraliskt krävande rollen som frihetsinskränkande och glädjedödande uppfostrare, medan det med stor säkerhet kommer att betraktas som något negativt av dem som tillverkar och saluför spelet eftersom det riskerar att få allvarliga ekonomiska konsekvenser för dem.

Redan det stora antalet variabler som vi är tvungna att räkna med här gör att det i praktiken är omöjligt för oss att ge något generellt svar på frågan om censurens konsekvenser. Men våra svårigheter begränsas inte till detta. Eftersom vi är erfarenhetsberoende och historiska varelser är det nämligen inte heller möjligt för oss att på förhand känna till alla de värden som de olika variablerna kan anta. Det är m.a.o. inte bara praktiskt svårt utan även teoretiskt omöjligt för oss att ge ett generellt svar på frågan. Svårigheterna att bestämma censurens konsekvenser kan i själv verket betraktas som en av dess viktigaste generella konsekvenser. För den kloke manar denna svårighet till försiktighet varje gång det blir fråga om att använda censur.

Istället för att som i de föregående avsnitten försöka åstadkomma ett generellt svar på den bärande frågan ska jag därför i detta avsnitt diskutera några aktuella konkreta fall där man antingen har använt sig av censur eller har övervägt att göra det. Därefter ska jag övergå till att bl.a. med utgångspunkt i dessa fallstudier ta upp några vanliga viktiga konsekvenser av censuren.

Några fallstudier

David Irving

Att offentligt förneka att det ägde rum någon medveten och systematisk utrotning av olämpliga samhällselement i Det tredje riket är ett brott i flera länder, bl.a. i Österrike där det kan ge upp till tio års fängelse. Den 11 november 2005 greps den brittiske historikern David Irving, en av de internationellt mest kända Förintelseförnekarna, under ett besök i nämnda land där han hade varit efterlyst sedan 1989 då han under ett tal i Wien bl.a. förnekade att det hade funnits några gaskamrar i Det tredje riket. Att straffbelägga det offentliga förnekandet av en historisk händelse är ett otvetydigt exempel på censur. Hur ska vi ställa oss till användandet av den i detta fall? Vi kan först och främst konstatera att vad det rör sig om här är ett förnekande eller förminskande av vad som förmodligen är det bäst dokumenterade av alla brott som något lands politiska ledning någonsin har begått mot en specifik folkgrupp eller "ras". Historien är förvisso full av fasansfulla händelser, men det är få som vi har en säkrare och mer detaljerad kunskap om än denna. Att förneka att Förintelsen har inträffat, ja även att förneka dess omfattning eller det sätt som den genomfördes på, är så absurt att man måste ifrågasätta om det över huvud taget är möjligt att göra det i en ärlig övertygelse om att man har rätt och att det om det *är* möjligt bara kan ske i en mycket särpräglad och sluten miljö. Något som kan underlätta uppkomsten och konsoliderandet av slutna sociala miljöer är tabun och förbud. Att bryta mot ett starkt socialt tabu knyter samman de människor som gör det i en stark gemenskap; starkare ju starkare det aktuella tabut är. Att förbjuda det offentliga förnekandet av Förintelsen kan således paradoxalt nog bidra till att frambringa och bibehålla miljöer där ett sådant förnekande är möjligt. En lika förbluffande som obehaglig parallell till den absurda Förintelseförnekelsen kan vi f.ö. iaktta hos vissa extrema judiska och kristna kretsar som vill förbehålla namnet Förintelsen för mordet på de sex miljonerna judarna, trots att det var närmare *tolv miljoner* människor som gick under i de nationalsocialistiska utrotningslägren. Att på detta sätt lyfta fram en drabbad grupp framför de alla övriga är naturligtvis också det en form av historierevisionism, även om man inte förnekar att det också var många andra som drabbades, eftersom det riskerar att leda till att de andra gruppernas öde inte uppmärksammas lika ofta eller med samma allvar, vilket i sin tur kan leda till att de drabbas av nya förföljelser i framtiden. Detta för oss över till de praktiska problemen med tillämpningen av förbudet. Vad ska räknas som ett förnekande av Förintelsen? Medan vissa fall är klara, som t.ex. Irvings tal i Wien, är andra betydligt besvärligare att bedöma. Det finns t.ex. vissa judiska organisationer som menar att t.o.m. det historiskt välgrundade påpekandet att det är fel att förbehålla namnet Förintelsen för utplåningen av judarna är en form av Förintelseförnekande. Ur detta perspektiv skulle således zigenarnas eller romernas kamp för att deras tragiska öde under

Det tredje riket ska uppmärksammas i större utsträckning än vad som hittills har skett kunna betraktas som ett försök att förminska eller förneka Förintelsen. Detta vore naturligtvis lika groteskt som Irvings dumheter. Förutom att direkt förneka att Förintelsen har ägt rum ifrågasätter Irving även sådana saker som uppgifterna om antalet mördade och att Hitler skulle ha känt till vad som pågick. Även om dessa mer begränsade invändningar är lika ohållbara som ifrågasättandet av det avsiktliga och systematiska hos nationalsocialisternas folkutrotning så utgör ifrågasättanden och kritik av etablerade historiska fakta ett viktigt incitament för historieforskningen, vilket dels kan motivera forskarna att hitta ännu fler och ännu säkrare belägg för vad som har skett och dels och fr.a. kan bidra till att hålla historien levande och aktuell för oss och hindra den från att stelna i legender och monument. Det finns kort sagt många och stora faror med att förbjuda människor att offentligt ifrågasätta en historisk händelse som Förintelsen. Att införa ett förbud må vara ett enkelt och iögonenfallande sätt för politiker och andra att visa att de tar avstånd från en fasansfull regim, men det är knappast någon lösning på de underliggande problemen. Censur riskerar i ett fall som detta att få stora negativa konsekvenser på längre sikt, dels genom att den begränsar den offentliga diskussionen och genomlysningen av de historiska skeendena och dels genom att den förminskar betydelsen av att vi som privatpersoner förkovrar oss i historien och ägnar oss åt att diskutera den sinsemellan. Censur leder som så många andra politiska lösningar till att den enskilda individens handlingar förlorar i betydelse. Det finns i detta sammanhang skäl att erinra om att just denna upplevelse – den enskilda individens känsla av att sakna värde, av att inte spela någon samhällelig och historisk roll – var en av de saker som Hitler byggde sina politiska framgångar på.¹¹

Jyllands-Posten

Den 30 september 2005 publicerade den danska morgontidningen Jyllands-Posten tolv teckningar av profeten Muhammed. Teckningar bestod delvis av karikatyrrer som ironiserade över vissa av Islams och den arabiska kulturens mindre upplysta och civiliserade sidor. Publiceringen, som var ett svar på en dansk författares beklagande konstaterande att han inte hade lyckats hitta någon som ville (vågade) illustrera hans barnbok om profeten Muhammeds liv, väckte stor uppståndelse bland muslimer runt om i världen. Jyllands-Posten fick ta emot mängder med klagobrev, två av de tolv tecknarna mordhotades och det förekom stora demonstrationer på Rådhusplatsen i Köpenhamn. Ambassadörer från ett flertal muslimska länder lämnade in protestbrev hos

---

¹¹ Uppgifterna om David Irvings Förintelseförnekande och om åtalet mot honom har hämtats från Sds/TT och Expo – demokratisk tidskrift.

Danmarks statsminister Anders Fogh Rasmussen och den internationella organisationen Islamic Conference beslöt att ta upp publiceringen till diskussion under sitt möte i december 2005.¹² Roten till uppståndelsen ligger dels i Islams traditionellt negativa inställning till föreställande konst, i synnerhet till bilder av det gudomliga och av människor och djur (Allah får över huvudet inte avbildas och i den mån det förekommer avbildningar av Muhammed är hans ansikte som regel dolt), och dels i det sätt på vilket några av de danska tecknarna bröt mot detta avbildningsförbud. De nöjde sig nämligen inte bara med att avbilda Muhammed med ansiktet obetäckt utan framställde honom dessutom på ett nedlåtande och ironiskt sätt. Att uppståndelsen blev så stor beror nog också på den radikaliserings som bl.a. under trycket från den vitala och expansiva västerländska kulturen har ägt rum inom stora delar av den islamiska världen under de senaste decennierna och som innebär att man försöker återgå till en ursprungligare och renlärigare version av Islam. Avbildningsförbudet var strängare under Islams tidiga historia än det blev senare och det är strängare inom den mer ålderdomliga och bokstavstroende Islam som dominerar i bl.a. Saudi-Arabien än det är i de länder där de tolkningar och traditioner som vidareutvecklar Koranens budskap spelar en mer framträdande roll. Det finns flera olika frågor att ta ställning till här. En är om en tidning eller något annat massmedium ska ha laglig rätt att publicera vanvördiga karikatyrier av religiösa symbolpersoner. En annan är om det är moraliskt rätt att göra det. För var och en som betraktar yttrandefriheten som en grundpelare i ett fritt samhälle är svaret på den första frågan givet: naturligtvis måste en tidning ha laglig rätt att publicera karikatyrier och andra typer av ifrågasättande bilder av religiösa symbolpersoner och andra heliga företeelser. Ett viktigt skäl till detta är den politiska makt som religioner och religiösa organisationer har. Det finns idag ingen religion som har lika stor eller lika direkt politisk makt som Islam. Islam är en utpräglad politisk religion med en uttalad ambition att kontrollera inte bara den enskildes privatliv utan även samhället i stort. Om Islam vill göra det onödigt och orättvist att driva med dess religiösa symboler och traditioner måste den kraftigt begränsa sina politiska ambitioner. Det skulle förvandla den till en helt annan (och i mitt och många andras tycke – inte minst i många sekulära muslimers – mycket bättre) religion. Den andra frågan är besvärligare att besvara. Islam behöver granskas och kritiseras mer än någon annan religion i dag. Men det både kan och bör ske utan att man kränker de troendes känslor i onödan. Händelser och andra provokationer gör det bara svårare för muslimer och icke muslimer att föra en dialog med

---

¹² Denna konferens (som rymde en del rätt bisarra inslag, bl.a. lär danska muslimer som ytterligare ett bevis på danskarnas illvilja mot muslimer ha skickat ner förfälskade karikatyrier med ännu grövre innehåll än de som publicerades i Jyllands-Posten!) resulterade bl.a. i att man fattade ett beslut om bojkott mot danska varor i islamiska länder. – 1/4-07

varandra, vilket i sin tur försvårar det långsiktiga arbetet för att stärka de medborgerliga fri- och rättigheterna i de muslimska länderna; ett arbete som bl.a. förutsätter att de muslimska ländernas politiska och juridiska institutioner sekulariseras. Men samtidigt kan jag inte låta bli att tycka att Jyllands-Postens publicering av karikatyerna var en modig handling. Glöm inte fatwan mot författaren Salman Rusdie och det bestialiska mordet på den holländske filmaren Theo van Gogh! Jyllands-Posten visade genom sitt agerande att den inte böjer sig för organisationer som försöker tysta kritiker med hot och våld och den skulle därigenom kunna fungera som en inspirationskälla för oppositionella krafter inom de muslimska länderna. Det vore befängt av mig att påstå att jag har något definitivt svar på frågan om Jyllands-Posten handlande var moraliskt och pragmatiskt riktigt eller inte. Jag tycker att det är fel att kränka människors religiösa tro, men jag tycker också att en religion vars högsta företrädare är så högmodiga och inskränkta att de har mage att utfärda dödsdomar mot dem som gör detta, dödsdomar som de till yttermera visso inte själva behöver ta något rättsligt ansvar för eftersom de låter andra verkställa dem, måste motarbetas på alla lämpliga sätt. Att visa rädsla och eftergivenhet inför religiösa företrädare och organisationer som har mord på olik tänkande på sin agenda innebär bara att man stärker deras auktoritet och följaktligen gör det lättare för dem att få sina anhängare att göra som de säger.¹³

Postal 2

Postal 2 är ett datorspel som erbjuder spelaren ovanligt rika möjligheter att hänge sig åt brutala virtuella våldshandlingar. Dessa våldshandlingar återges på ett så åskådligt och detaljerat sätt att Justitekanslern kom fram till att de går över gränsen för vad som är tillåtet och fattade därför i januari 2005 beslut om att väcka åtal mot spelet distributör för yttrandefrihetsbrottet ”olaga våldsskildring”. Straffsatsen för detta brott är böter eller fängelse upp till två år. De juridiska turerna kring åtalet är komplicerade. Det är bl.a. inte klart vem det är som är ansvarig för spridningen av spelet i Sverige och så länge man inte vet det vet man ju inte vem man ska åtala.

---

¹³ Uppgifter om Jyllands-Postens tilltag och dess följder har hämtats från Sds och Pressens tidning. (Sedan jag skrev detta har karikatyrstriden under januari och februari -06 hunnit växa till en allvarlig internationell konflikt som har lett både till omfattande ekonomiska sanktioner mot danska företag och till våldsamma upplopp och hot mot danskar och andra nordbor i muslimska länder. Orsakerna till eskaleringen är först och främst (1) de diplomatiska misstag som den danska regeringen begick i början av konflikten, bl.a. vägrade statsministern att personligen ta emot ett antal diplomatiska representanter från de muslimska länderna, (2) de muslimska fundamentalisternas och maktbarnas taktiska utnyttjande av konflikten till att framhäva skillnaderna mellan muslimsk och västerländsk kultur i syfte att därigenom stärka den egna maktpositionen och (3) den stora uppmärksamhet som massmedia har ägnat denna i grund och botten rätt bisarra konflikt.

Men dessa komplikationer är inte något som behöver bekymra oss här. Tidningarnas redogörelser för spelets grundidé och de valmöjligheter som det rymmer är fulla av groteska inslag. Spelaren har i och för sig möjlighet att välja om han vill använda våld eller inte för att lösa de olika uppdrag som ingår i spelet, men om han väljer att använda våld är hans handlingsalternativ i det närmaste obegränsade. Han kan t.ex. välja om han vill skjuta ihjäl människor med ett hagelgevär eller med en automatkarbin, han kan halshugga sina offer med en spade eller hälla bensin på dem och tända på, och efter fullbordad slakt kan han urinera på kroppsdelarna och sparka iväg dem så att blodet sprutar. Han har också möjlighet att välja om han vill låta sin virtuella vrede gå ut över någon speciell samhällsgrupp, t.ex. svarta, muslimer, homosexuella eller poliser. Att distributören har valt att sätta spelets åldersgräns till 18 år verkar m.a.o. välmotiverat. Frågan blir då: Är det rätt att censurera de grövsta våldsinslagen i ett spel av Postal 2:s kaliber eller att rentav förbjuda det helt och hållet? Från pragmatisk synvinkel kan man bl.a. anmärka att högljudda fördömanden och krav på censur har en i det närmast osviklig förmåga att öka människors intresse för det som framkallar denna upprördhet. Postal 2 hade fått dåliga recensioner av spelarna själva och var ingen storsäljare, men efter all negativ publicitet i tv och tidningar ökade försäljningen markant. Ett mindre roande exempel på samma fenomen är den under senare år växande konsumtionen (spridningen och nerladdningen) av barnpornografi som är parallell med den ökade mediala uppmärksamheten av denna makabra företeelse.¹⁴ Ett principiellt svar på frågan är bl.a. beroende av hur den civila beredskapen ser ut i det samhälle där man överväger att använda censur. Om föräldrarnas och den övriga vuxenvärldens auktoritet är stor, ett förhållande som i hög grad är beroende av hur stort föräldrarnas praktiska och ekonomiska ansvar för sina barn är, är myndighetscensur och myndighetsförbud både fel och onödigt. En vuxen människa måste själv få bestämma vilka datorspel hon ska spela och vad barn beträffar är det i princip föräldrarnas sak att bestämma detta. I ett starkt civilt samhälle, d.v.s. ett samhälle där den individuella friheten är stor,¹⁵ är föräldrarnas möjligheter att ta ansvar för sina barn också stora och därmed även deras skyldigheter att göra detta. I svagt civilt samhälle däremot, d.v.s. ett samhälle där staten och det offentliga kontrollerar en betydande del av medborgarnas liv, är de enskilda individernas möjligheter och skyldigheter att ta ansvar för andra individer i motsvarande grad inskränkta. Om föräldrarnas möjligheter att skydda sin barn från olämpliga dataspel och andra liknande företeelser är starkt begränsade p.g.a. att staten har inskränkt familjens handlingsutrymme, kan

---

¹⁴ Jag påstår inte att det finns någon enkel orsak-verkan relation här (att en ökad medial uppmärksamhet leder till ett ökat intresse och en ökad spridning) utan att det är fråga om ett samspel där båda faktorerna påverkar varandra.

¹⁵ Hur starkt det civila samhället är framgår kanske först och främst av vilken familjens ställning är i det. Familjen ställning är stark i samma mån som det inte finns några andra samhällsinstitutioner som kan fylla dess funktioner.

censur eller förbud följaktligen vara det enda effektiva sättet att skydda barnen från dessa saker. Frågan blir då var Sverige befinner sig på denna skala från frihet till ofrihet? En annan väsentlig fråga är om det är viktigare att skydda barnen mot våldsamma datorspel än att skydda yttrandefriheten från inskränkningar? Om Sverige är ett så ofritt land att föräldrarna saknar den auktoritet som krävs för att de ska kunna uppfostra sina barn och få dem att göra som de säger, och tyvärr finns det väl en del som tyder på det förhåller sig så, blir bevarandet av en stark yttrandefrihet i själva verket ännu viktigare. Åtminstone för dem som anser att individuell frihet utgör ett grundläggande värde i livet. En stark yttrandefrihet har nämligen gång på gång i historien visat sig spela en nyckelroll i människans kamp för större politisk och ekonomisk frihet.¹⁶

Åke Green

Åtalet mot pingspastorn Åke Green för hets mot folkgrupp är en av de senaste årens mest uppmärksammade rättsprocesser i Sverige. Historien har sin upprinnelse i den predikan som Green höll för sin församling i Borgholm söndagen den 20 juli 2003 under rubriken "Är homosexualitet en medfödd drift eller onda makters spel med människor". Fallet Åke Green är inte bara ett typiskt exempel på den moderna statens försök att censurera åsikter som strider mot de värderingar som politiker, journalister och andra massmedialt dominerande grupper uppfattar som grundläggande för det moderna samhället, utan det är dessutom ett ovanligt tydligt exempel på de psykologiska och institutionella mekanismer som gör att ett krav på censur kan växa sig starkt och – nästan – uppnå sitt mål. För om man läser Greens predikan, vilket de flesta som uttalat sig om den av allt att döma inte har gjort, framstår processen mot honom som lika bisarr och överdriven som predikan själv. Om man i ett land med grundlagsskyddad yttrandefrihet ska ha rätt att hindra människor från att uttrycka vissa uppfattningar, t.ex. därför att de innebär hets mot folkgrupp, måste man vara ytterst noggrann med att analysera det sätt som dessa uppfattningar formuleras på och det sammanhang som de kommer till uttryck i. Det räcker inte att ta fasta på enskilda ord och uttryck utan man måste även försöka förstå den språkliga, sociala och kulturella kontext som dessa ord och uttryck ingår i. Detta kan låta självklart, men verkligheten visar gång på gång att det inte är det. Det bör påpekas att detta tillvägagångssätt kan slå åt två rakt motsatta håll: hatiska och hetsande metaforer kan visa sig ingå i ett sammanhang

---

¹⁶ Uppgifterna om Postal 2 och om JK:s åtal kommer från Ny teknik, Sds och TT. (Vid rättegången i Helsingborgs tingsrätt i december 2006 underkändes åtalet och den åtalade friades på samtliga punkter. Domen kan ej överklagas. Källa: Sds 15/12-06.)

som dämpar eller upplöser deras allvar och aggressivitet och en till synes lugn och balanserad argumentation på ett akademiskt språk kan visa sig dölja en plädering för stöld och mord. Det blir naturligtvis svårare att genomföra en "litteraturanlys" av detta noggranna och sakliga slag om man ogillar de uppfattningar som ska analyseras och har fördomar mot den person som uttrycker dem. Och om man dessutom måste tänka på att, i likhet med de flesta politiker, journalister och kulturpersoner som engagerade sig i fallet Green, vårda bilden av sig själv som en god och pålitlig försvarare av "de värderingar som vi alla delar" blir det i det närmaste en omöjlighet. Vad Åke Greens mångordiga och bibelsprängda predikan säger är sammanfattningsvis följande: homosexualitet är inte en biologiskt drift utan en följd av att vår naturliga lust till sexuell njutning har perverterats av fantasier om sexuellt umgänge med individer av samma kön; dessa fantasier inspireras bl.a. av de många och ohöjda sexualskildringar som förekommer i dagens media och förstärks ytterligare av den låga sexualmoral som råder i vårt samhälle, något som den förstärkta juridiska likställigheten av homosexuella och heterosexuella parförhållanden är ett tydligt uttryck för; homosexualitet är ett hot mot äktenskapet mellan man och kvinna och därigenom mot samhället i sin helhet, eftersom den heterosexuella familjebildningen utgör den stabila grunden för varje samhälle; tack vare att homosexualitet är något som man väljer är det också något som man kan befria sig från; men eftersom homosexualitet är en svår frestelse och eftersom den enskilda människan är svag spelar Kristus och kyrkan en nyckelroll i denna befrielseprocess. Oavsett vad man tycker om en dylik teori borde det vara självklart att man har rätt att ge offentligt uttryck åt den. Och inte bara i en predikstol under det grundlagsstadgade skyddet för religionsfrihet utan även i världsliga forum som t.ex. tidningar och tv. Om en lag som förbjuder hets mot folkgrupp kan användas för att hindra att något i stil med Åke Greens predikan kommer till offentligt uttryck måste den i yttrandefrihetens namn omedelbart ändras eller avskaffas. Hur gick det då i själva processen? I Tingsrätten dömdes Åke Green till en månads fängelse för hets mot folkgrupp. Hovrätten ogillade däremot åtalet och friade Green. Detsamma gjorde Högsta domstolen. Vad som är mest upprörande i denna historia är inte Åke Greens djupt fördomsfulla och okunniga predikan och hans skamlösa sätt att utnyttja Gud och Bibeln för att skaffa sig stöd för sina blott alltför mänskliga åsikter, utan det är det faktum att det i Sverige finns en lag som kan användas för att censurera personer som Åke Green, ty vad som i slutändan räddade Green i HD var inte svensk grundlag utan Europakonventionen. Enligt Europakonventionen, som i och med att vi blev medlemmar i EU är högsta gällande rätt även i Sverige, väger nämligen rätten att ge uttryck för idéer och tankegångar som är religiöst grundade tyngre än den kränkning som yttrandet av dessa tankar kan åsamka någon viss individ eller grupp i samhället. Man bör noga observera villkoret att

de förgräpliga tankarna för att få uttryckas måste vara religiöst grundade. Det innebär nämligen att man inte får säga detsamma som Green utanför en kyrka eller utan att stödja sig på en massa bibelcitater. Men det innebär också att det är svårare att ingripa mot religiösa företrädare som utnyttjar religionen för att direkt uppmana till brott. En Åke Green som hade avslutat sin predikan med att dela ut knölpåkar och uppmana sin församling att gå ut på gatorna och handgripligen banka in den rätta kristna läran i alla homosexuella som de får syn på hade gjort detta. De imamer som uppmuntrar sina församlingsmedlemmar att gå ut i heligt krig mot de otrogna gör det. Här har vi inte längre att göra med idéer som kan och ska bemötas med andra idéer utan med uppmaningar till grova fysiska övergrepp som måste bemötas med polisingripande, åtal, dom och (stränga) straff.¹⁷

Annica Dahlström

I diktaturer är censur bara en fråga om maktutövning. De problem som en diktator ställs inför är av rent praktisk natur: ska han använda sin makt till att censurera sina underlydande eller ska han låta bli och om han väljer att censurera hur ska han då gå tillväga för att resultatet ska bli så bra som möjligt (för honom själv)? I ett fritt samhälle där medborgarna har en grundlagsfäst yttrandefrihet är saken betydligt mer komplicerad. Här måste varje inskränkning av yttrandefriheten ha en saklig grund: den måste bygga på empiriska fakta och logiska argument, på noggranna bedömningar av de sannolika konsekvenserna av att yttrandefriheten inskränks i ett eller annat avseende och på en objektiv jämförelse mellan fördelarna och nackdelarna med att låta yttrandefriheten förbli oinskränkt. Att åstadkomma en sådan beslutsgrund är inte någon lätt sak. Det finns t.o.m. de som hävdar att det inte går. Ty även en liten inskränkning av yttrandefriheten kan leda till förluster i den offentliga idéproduktionen vars konsekvenser p.g.a. idéernas beroende av varandra och p.g.a. de ackumulativa effekter som uppstår när en idé läggs till en annan snabbt kan växa bortom allt vi inte bara kan förutsäga utan t.o.m. tänka oss. Dessa svårigheter är en orsak till varför de censurförsök som myndigheterna i ett fritt samhälle ägnar sig åt så ofta framstår som så klumpiga och enfaldiga att det känns naturligare att skratta åt dem än att bli upprörd. Men att nöja sig med att skratta är farligt. Ty förtryckarna är ofta otillräckligt begåvade individer. Att vilja kontrollera och trycka ner andra människor istället för att mäta sina krafter mot dem i en öppen och ärlig kamp är den underlägsna maktmänniskans sätt att försöka vinna ”striden” på. Han vet i djupet av sin själ att han inte kan vinna den på något annat sätt. Det fick han lära sig redan i skolan eller ännu tidigare. Men oavsett vem det är som utövar förtrycket får

---

¹⁷ Källor: Åke Greens predikan, utskriven från DN:s nätupplaga, samt artiklar om processen i Svd den 30/11-05.

det samma konsekvenser. Ett av de mest skrattretande men samtidigt olustigaste försöken till åsiktsförtryck som kommit till allmänhetens kännedom under den senaste tiden är Länsstyrelsens i Norrbottens län försök att censurera professor Annica Dahlström. Professor Dahlström är en av världens ledande forskare inom neurobiologi. När hon talar om sitt ämne gör de flesta av oss rätt i att lyssna noga i förhoppning om att kunna lära oss något nytt och viktigt om människan, något som kanske rentav kan hjälpa oss att förstå oss själva litet bättre och att handla bättre i vardagslivet. Men det är inte alla som tycker att de behöver lyssna. Några som inte gör det är medlemmarna av Sveriges socialistiska regering. Ty Sveriges socialistiska regering är av den uppfattningen att det problem som sysselsatt människan mer än kanske något annat genom hela hennes historia, nämligen frågan om vad en människa är, är ett problem som kan lösas genom politiska beslut! Sveriges socialistiska regering har närmre bestämt kommit fram till att manligt och kvinnligt ska betraktas "som sociala konstruktioner, det vill säga könsmönster som skapas utifrån uppfostran, kultur, ekonomiska ramar, maktstrukturer och politisk ideologi", som en av dess framstående och kunniga företrädare har uttryckt saken. Jag tror inte att dessa politikers bottenlösa högmod står klart för dem själva, men jag vet inte om det är någon förmildrande omständighet. De som i likhet med professor Dahlström anser att de beteendemässiga skillnaderna mellan män och kvinnor inte bara beror på miljöfaktorer utan även på det biologiska arvet och att det finns vissa statistiska påvisbara genetiskt betingade skillnader mellan hur mäns och kvinnors hjärnor fungerar har tyvärr fel. Och att publicera felaktigheter i en av en offentlig myndighet finansierad publikation går naturligtvis inte för sig. Så när Länsstyrelsen i Norrbottens län upptäckte att den skrift om jämställdhet som Norrbottensteatern hade arbetat fram innehöll en intervju med professor Dahlström, där hon ger uttryck för den ideologiskt förgräpliga uppfattningen att det finns biologiskt betingade neurologiska skillnader mellan pojkar och flickor, hotade myndighetens jämställdhetsdirektör med att dra in finansieringen till projektet om inte intervjun togs bort. Tack vare den uppmärksamhet som denna bisarra affär väckte i de fria medierna, d.v.s. tack vare yttrandefriheten, drevs svartalverna på Länsstyrelsen i Norrbottens län på reträtt och tvingades gå med på att intervjun skulle få vara kvar. Dock inte i oförändrat skick, ty den ska förses med tillägget att de uppfattningar som Dahlström framför i intervjun är hennes personliga åsikter, något som på ett subtilt sätt ifrågasätter deras vetenskapliga värde.¹⁸

Diskussion av några allmänna konsekvenser

Det är tyvärr inte särskilt svårt att hitta exempel på censur eller försök till detsamma i världens

---

¹⁸ Uppgifter från Aftonbladet, DN och ett pressmeddelande från Länsstyrelsen i Norrbottens län, våren 2005

parlamentariska demokratier, d.v.s. i världens relativt fria och öppna länder. Det borde faktiskt göras en systematisk sammanställning av alla kända fall så att vi kunde bilda oss en bättre uppfattning om censurens omfattning och inriktning i dessa länder. Här får det emellertid räcka med de fall som jag har redogjort för ovan.

Går det att dra några allmänna slutsatser av detta lilla antal fall? Finns det något som är gemensamt för dem alla? En gemensam nämnare för dessa inbördes högst olikartade fall är att de alla exemplifierar brott mot det *politiskt korrekta*. De exemplifierar förvisso även brott mot andra saker, t.ex. mot den historiska sanningen (Irving) och mot den goda smaken (Postal 2), men det är brottet mot det politiskt korrekta som förenar dem.¹⁹ Om dessa fall utgör ett representativt urval, vilket jag tror de gör, innebär det att vi kan dra slutsatsen att det som i de demokratiskt styrda samhällena först och främst väcker krav på censur är sådana åsikter och företeelser som bryter mot vad som för närvarande anses vara politiskt korrekt.²⁰ Om detta stämmer innebär det att vår kritik mot dessa censurförsök måste bli ännu skarpare än den annars skulle ha varit, ty det är en av yttrandefrihetens viktigaste funktioner att garantera människor rätten att få säga det som

---

¹⁹ Man måste kanske göra ett halvt undantag för fallet med Jyllands-Posten, eftersom de krav på censur som väcktes i detta fall till stor del härrörde från organisationer med säte i länder som knappast kan beskrivas som fria och öppna. Men bara ett halvt, för det faktum att det fanns åtskilliga framträdande inhemska kritiker som visade sig mycket förstående för dessa organisationers krav tyder på att det även i inflytelserika kretsar inom Danmarks gränser betraktades som politiskt olämpligt att driva med profeten Muhammed.

²⁰ Begreppet *politiskt korrekt* spelar en nyckelroll när man ska analysera den moderna demokratin. Vad är det politiskt korrekta som fenomen betraktat? Det politiskt korrekta omfattar normalt många åsikter och värderingar som i sig själva är både sympatiska och moraliskt övertygande, som t.ex. åsikterna att alla människor är lika mycket värda och att ett samhälle bör stötta de svaga och utsatta. Det problematiska med det politiskt korrekta är inte först och främst vad det är som är respektive inte är politiskt korrekt utan vem det är som bestämmer detta. Detta bestäms nämligen inte av samhällets seder och bruk, som vi alla är med om att forma och upprätthålla, utan av de politiska maktbärarna och deras ideologiproducerande myndigheter i förening med övriga grupper och institutioner i samhället som är direkt involverade i det politiska spelet, t.ex. journalister, kulturpersonligheter och olika politiska intresseorganisationer. Det politiskt korrekta är ett modernt fenomen. Det har en av sina viktigaste förutsättningar i den försvagning av traditionella synsätt och värderingar som har ägt rum parallellt med framväxten av det moderna s.k. välfärdssamhället. För de demokratiska politikerna, vars tillgång till effektiva påtryckningsmedel mot medborgarna inte är lika god som de mer eller mindre enväldiga furstarnas, utgör det politiskt korrekta ett ytterst betydelsefullt maktinstrument. Genom att t.ex. utmåla vissa individer eller grupper som politiskt inkorrekta kan man minska deras inflytande över det offentliga samtalet eller stänga dem ute från det. Detta öde har i Sverige bl.a. drabbat många av det privata näringslivets representanter. Genom att definiera denna för den ambitiösa politiska makten farliga grupp som rovgiriga kapitalister som bara har den egna framgången och vinsten för ögonen kan deras åsikter berövas all politiskt tyngd. För vem litar på någon som bara är ute efter att skaffa sig själv fördelar? Det politiskt korrekta kan först och främst utmanas och undermineras med hjälp av yttrandefriheten.

inte är politiskt korrekt. Det är nämligen få saker som spelar så stor roll för att ett samhälle ska förbli öppet och fritt som att det som inte är politiskt korrekt får komma till offentligt uttryck. Skälen till detta är flera. Ett skäl är det begär efter mer makt som är inneboende i all politisk makt. Den som har politisk makt är alltid frestad att skaffa sig mer av samma vara. Varför? Därför att ju mer makt han skaffar sig desto säkrare kan han vara på få behålla den makt han redan har. Detta är maktens onda cirkel. Men makthunger är väl ändå inte våra demokratiska politikernas *mest* framträdande drag? Nej, men det är en av de saker som gör dem farliga. De invecklade kollektiva beslutsformerna i ett parlamentariskt system och den stora mängd indirekt verkande maktmedel som en politiker i ett modernt samhälle har till sitt förfogande gör att han lättare än andra makthavare kan intala sig att han i sin politiska gärning strävar efter någonting helt annat än makt. Ja, han behöver normalt inte ens intala sig detta, för han är för det mesta inte medveten om mer än en bråkdel av alla de negativa konsekvenser som hans olika beslut får för medborgarnas möjligheter att handla och leva som de själva vill. När den politiska makten, som i den mån den har en ideologi som den använder som ett direkt maktmedel och inte bara som en vägledning för sina praktiska beslut representerar det politiskt korrekta, utmanas och motsägs av dem som inte delar de synsätt den företräder blir denna maktvilja synlig och kan därigenom lättare motarbetas och kontrolleras. För den politiker som inte bara eller huvudsakligen styrs av en ideologi utan först och främst vägleds av den i samhället naturligt framvuxna moralen innebär detta ifrågasättande av makten och därmed av honom själv en möjlighet till ökad självkänedom och därigenom till förstärkt motståndskraft mot maktens frestelser. Ett annat skäl har att göra med de hot mot ett öppet och fritt samhälle som utan tvivel är inneboende i många av de politiskt inkorrekta idéerna, som t.ex. i föreställningen att det egna folket och den egna kulturen är överlägsen alla andra. Genom att låta åsikter av detta slag få komma till fritt uttryck blir vi för det första varse att de finns och kan bilda oss en uppfattning om vilken utbredning de har och tvingas vi för det andra att engagera oss i en idémässig kamp mot dem. Vi kan inte längre nöja oss med att bara sitta och tycka och tro i vår ensamhet utan tvingas under trycket från de fientliga idéerna att omsätta våra moraliska och intellektuella övertygelser i praktisk handling. Vi motiveras att fördjupa våra kunskaper om vårt samhälle och dess historia och att utveckla vår förmåga att argumentera för våra övertygelser och vi inspireras att knyta kontakter med likasinnade och att utveckla olika former av samarbete med dem. Vi tvingas m.a.o. att ta vårt medborgerliga ansvar i den i själva verket ständigt pågående kampen för ett fritt och öppet samhälle. Ideologiska konflikter och bristande konsensus är inte som många tycks tro något skadligt och nerbrytande utan tvärtom en av det fria och öppna samhällets livsnerver. Ett fritt och öppet samhälle kännetecknas nämligen av ett oräkneligt antal mångfacetterade och oförutsägbara möten mellan

individer med olika livsmål och synsätt. Det är bara diktatorer och flockmänniskor som räds denna idéernas kamp. För andra människor är den ett intellektuellt äventyr som återger idéerna deras fulla betydelse. När statsmakterna väljer att använda censur istället för att förlita sig på de enskilda medborgarnas och de oberoende mediernas förmåga att på egen hand bekämpa lögnen och inhumaniteten försvagar de m.a.o. samhällets motståndskraft mot det onda. Varför handlar då staten så ofta på detta kortsiktiga sätt? En del av svaret är att många politiker fruktar den självständiga och upplysta medborgaren mer än lögnen och hatpropagandan, för det finns ingenting som är så svår att kontrollera som den individ som styrs av moraliska värderingar och av en strävan efter den objektiva sanningen. En annan del av svaret är att lögner och hatpropaganda är politiskt användbara. Genom att framställa dessa företeelser som något som bara kan bekämpas med politiska medel antar de ett vidunders mytologiska proportioner och detta får i sin tur politikerna att framstå som lika djärva och outhärliga som sagans riddare. Om vi alla tar det fria och öppna samhällets försvar i våra egna händer vad ska S:t Göran in spe göra då?

Den allvarligaste konsekvensen av censuren är att den försvårar och i värsta fall förhindrar idéernas fria möte. Detta är någonting negativt i sig själv eftersom idéerna hämtar sin näring från andra idéer, inte minst från dem som är nya och överraskande, men det är negativt även av det skälet att det begränsar det ansvar som är förbundet med det fria yttrandet och mångfaldigandet av idéer. Frihet och ansvar är två av det civila samhällets grundpelare. Samspelet mellan dessa båda storheter är emellertid ytterst komplext och svårkontrollerat. Utan ansvar ingen frihet, brukar man säga, men det motsatta är lika sant. Om ansvaret eller moralreglerna, som är ansvarets viktigaste konkreta uttryck, kommer före friheten i den enskilda individens liv – vi måste nämligen som barn uppfostras till att respektera vissa värderingar och följa vissa regler för vi ska kunna utveckla den känslomässiga mognad, självkontroll och självinsikt som krävs för att vi som vuxna ska kunna orientera oss i det stora och svåröverblickbara område där reglernas tillämpning är oklar eller där det helt enkelt inte finns några bestämda regler och på så sätt kunna undvika att hamna i onödiga konflikter med andra individer eller motarbeta våra egna intressen – så kommer friheten före ansvaret på det samhälleliga eller politiska planet. Om överheten förtrycker oss och begränsar vår frihet får vi mindre utrymme att ta ansvar för oss själva och för det samhälle vi lever i och som en följd av detta förlorar vi successivt känslan och intresset för att ta detta ansvar även i de fall där vi fortfarande skulle kunna göra det. Det moraliska förfall som alltid äger rum i totalitära regimer är ett tydligt vittnesbörd om detta.²¹ Men även om kravet på

---

²¹ Ett aktuellt exempel på detta är utveckling i Ryssland under president Putin. Det djupgående moraliska förfallet

regelföljande måste komma före friheten inom familjerelationernas område måste detta krav redan på ett tidigt stadium förenas med ett visst mått av frihet och ett visst utrymme för vantolkningar av och brott mot moralreglerna för att barnet ska kunna utvecklas från att vara en mer eller mindre lydig regelföljare, som i stor utsträckning styrs av (ofullständigt medvetna) själviska och pragmatiska överväganden, till att bli en fri och självständig medborgare som följer reglerna därför att hans känsla av ansvar i förening med hans förnuft säger honom att detta är det moraliskt riktigaste och praktiskt lämpligaste sättet att handla på. Och så länge och i den mån vi utsträcker vår vilja att ta ansvar från oss själva och våra närmaste till samhället i sin helhet, så länge och i samma mån kommer ingen, oavsett vem han är och oavsett vad han säger sig vilja göra och av vilka skäl, inte ens om han påstår att det är för det allmännas bästa, vilket är den demokratiska politikerns favoritknep när han vill lura till sig mer makt, att kunna ta kontroll över oss och förtrycka oss. Genom yttrandefriheten kan vi uppmuntra andra människor till att ta detta samhällsansvar, beskriva hur det låter sig göras rent praktiskt i olika sammanhang och i vår tur ta emot uppmuntran och råd från dem. Genom yttrandefriheten kan vi upprätta och fördjupa en gemenskap med andra människor utan att ens behöva veta vem de är. Genom yttrandefriheten och de tekniska kommunikationshjälpmedel som har drivit fram dess utveckling och vars fortsatta utveckling i sin tur har inspirerats av de behov som yttrandefriheten har väckt, har vi skapat den rika och komplexa form av mänsklig gemenskap som med en tidscentrisk term brukar kallas det moderna samhället. Varje slags av inskränkning av yttrandefriheten är därför ingenting mindre än ett hot mot de krafter som genom att vara just oinskränkta och okontrollerade skapar koordination och sammanhang hos detta samhälle.²²

Det finns många andra generella konsekvenser av censur som det kan vara värt att diskutera. En sådan är dess ekonomiska konsekvenser. Att bygga upp och driva en statlig censurverksamhet är både svårt och kostnadskrävande, inte minst i ett fritt samhälle där myndigheterna hela tiden måste ta hänsyn till den grundlagsstadgade yttrandefriheten och övriga lagstadgade mänskliga rättigheter. Även om de resurser som krävs är små i jämförelse med de totala kostnaderna för den offentliga verksamheten innebär det lika fullt att medborgarna antingen måste avstå från litet mer av sin ekonomiskt betingade valfrihet eller acceptera att få litet sämre service från det allmänna. En annan konsekvens är den fara för missbruk som alltid är förbunden med att man ger staten

---

under kommunisttiden är den viktigaste orsaken till att den utvecklingen mot frihet och öppenhet som inleddes efter Sovjetunionens fall nu har vänts i sin motsats.

²² Om den mänskliga frihetens och den fria marknadens förmåga att skapa koordination och sammanhang hos ett samhälle har Friedrich von Hayek skrivit många tänkvärda saker i bl.a. *Vägen till trälldom* och *Friheten grundvalar*.

rätt att utöva makt över medborgarna i något avseende. Inrättandet av en censurmyndighet innebär en risk dels för att de regler som ska styra dess verksamhet inte är tillräckligt klara och heltäckande för att förhindra misstag och missbruk och dels för att politikerna i efterhand bestämmer sig för att ändrar på dessa regler i något avseende så att myndighetens befogenheter ökas.

En not om varför föräldrarna bör bestämma över sina barns mediakonsumtion

Varför bör det vara föräldrarna som har det avgörande inflytande över sina barns mediakonsumtion? Svaret kan tyckas självklart: därför att de är deras föräldrar! Vem skulle annars ha det? Men den som har växt upp i en socialistisk förmyndarstat som Sverige vet att detta inte alltid betraktas som självklart. Här kommer därför några utförligare argument:

- 1) Genom att föräldrarna har det dominerande inflytandet över sina barns mediakonsumtion kan de hindra dem från drabbas av den fulla kraften hos den indoktrinering som de offentliga omvårdnads- och utbildningsinstitutionerna i ett modernt samhälle i olika former – om än som regel i det goda uppsåtet att upplysa – ofta utsätter sina brukare för. Denna indoktrinering förutsätter f.ö. olika former av direkt eller indirekt censur. Det finns t.ex. många åsikter och värderingar som inte får yttras eller diskuteras i positiva ordalag i dagens svenska skola. Detta gäller bl.a. den traditionella kristendomens synsätt och värderingar och den stränga personligt orienterade ansvars- och samvetsmoral som spelade en central kulturbärande funktion i det försocialistiska borgerliga samhället och som halvt och halvt i det fördolda fortfarande gör det.
- 2) Att föra över ansvaret för barnens uppfostran från föräldrarna till offentliga institutioner skulle innebära en stor maktkoncentration, med allt vad det i sin tur innebär av risk för missbruk och risk för stora misstag med långtgående konsekvenser. Det finns inget som tyder på att institutioner med yrkesutbildad personal vet bättre än föräldrarna vad som är bra för barnen och om de inte gör det så riskerar ju konsekvenserna av deras misstag att bli mångdubbelt större än konsekvenserna av enskilda föräldrars.
- 3) Att föra över mer av ansvaret från föräldrarna till daghem, skolor och andra offentliga institutioner, som alla på det hela taget präglas av samma synsätt och värderingar,²³ innebär på sikt att mångfalden av idéer i samhället riskerar att minska och att barnen när de träder in i det

---

²³ Den borgerliga regeringens friskolereform 1992 har inneburit en ökad mångfald på skolområdet, pedagogiskt såväl som värderingsmässigt. De socialistiska partierna har inte överraskande gjort vad de har kunnat för att begränsa verkningarna av denna reform.

skede av sin utveckling då de jämnåriga börjar spela en större roll i deras liv kommer att komma i kontakt med färre nya åsikter och uppfattningar än vad de skulle ha gjort om de i jämförelse med de offentliga institutionerna inbördes betydligt mer heterogena familjerna hade fortsatt att ha det avgörande inflytandet över barnens uppfostran och utveckling. En mångfald av idéer har ett värde i sig själv.

- 4) Att befria föräldrarna från en del av deras ansvar för sina barns uppfostran gör det inte lättare för dem att på ett bra och ansvarsfullt sätt fortsätta att uppfylla de uppfostringsplikter som de har kvar utan tvärtom svårare. Det leder såväl till att den praktiska erfarenheten av barnuppfostran blir mer begränsad som till att föräldraauktoriteten urholkas. Man blir knappast en bättre förälder om man slipper ta ansvar för sina barns uppfostran.

Fråga 5: Finns det några *alternativ* till censur?

Finns det några andra och kanske rentav bättre sätt att uppnå detsamma som man vill åstadkomma genom censur? Naturligtvis! Det finns alltid mer än ett sätt att uppnå ett väldefinierat mål på. Vad man vill åstadkomma genom att använda censur, eller vad man rättare sagt säger sig vilja åstadkomma, för censuråtgärder har ju inte sällan dolda motiv, är att förhindra de skadliga verkningar som man fruktar ska bli följden av att en viss idé får (vidsträckt) offentlig spridning.

Vi kan urskilja två typer av alternativ till censur:

- 1) "Idétystande" alternativ, d.v.s. andra sätt att förhindra att de idéer som bedöms som olämpliga eller destruktiva får offentlig spridning i någon större omfattning.
- 2) Alternativ som minskar eller t.o.m. avlägsnar behovet av censur och andra liknande åtgärder, d.v.s. åtgärder som förändrar samhället i en sådan riktning att verkningarna hos de idéer som bedöms som olämpliga eller destruktiva försvagas eller uteblir.

De "idétystande" åtgärderna är jämförelsevis enkla att genomföra och har på kort sikt någorlunda lättöverskådliga konsekvenser. De åtgärder som istället syftar till att förbättrar samhällets motståndskraft mot negativa idéer är avsevärt svårare att genomföra och deras verkningar är av ett betydligt mer komplicerat och svårförutsägbart slag, men i gengäld har de på litet längre sikt betydligt fler positiva konsekvenser för samhället och dess medborgare, åtminstone om man är av den uppfattningen att sådana saker som medborgerlig frihet, ekonomisk utveckling och kulturell mångfald är någonting positivt. Det finns givetvis ingenting som hindrar att man kombinerar åtgärder av de båda typerna. Låt oss börja med att diskutera några alternativ av den första typen.

Alternativa sätt att förhindra spridningen av negativa idéer

Självsanering

En av de metoder man först kommer att tänka på här är den fr.a. inom mediabranschen tillämpade s.k. självsaneringen. Med självsanering menar jag i detta sammanhang en organisations, t.ex. ett företags, frivilliga och målmedvetna strävan att kontrollera sin idéproduktion och/eller sin publicering av de idéer den har producerat eller köpt rättigheterna till. För att åstadkomma detta kan organisationen gå tillväga på många olika sätt. Den kan t.ex. upprätta ett internt

policydokument gällande vilka idéer som organisationen ska respektive inte ska förknippas med, som alla de som arbetar inom organisationen får ta del av och förbinda sig att följa. Man kan inom en bransch komma överens om att inrätta ett gemensamt kontrollorgan som ges i uppgift att upprätta ett för alla medlemsföretag förpliktande regelverk, som anger vilka typer av idéer som inte bör produceras av medlemsföretagen respektive på vilka sätt idéer inte bör produceras av dem, och utrustas med befogenheten att t.ex. genom böter eller uteslutning bestraffa de företag som bryter mot detta regelverk. Så finns det t.ex. inom den svenska tidningsbranschen ett antal frivilligt upprättade s.k. pressetiska regler vars efterföljd övervakas av Pressens opinionsnämnd och Allmänhetens pressombudsman.²⁴ Eftersom statliga hot om censur eller andra former av inskränkningar av yttrandefriheten ofta har fungerat som ett starkt incitament till självsanering är det i många fall svårt dra någon skarp gräns mellan detta alternativ och regelrätt censur. Genom att tvinga en bransch till självsanering kan en stat framstå som mer öppen och tolerant än om den istället hade valt att tillgripa lagstiftning eller direkt censur. En avgörande fördel med självsanering framför censur är att den utförs av dem som har bäst kunskap om verksamheten och kan därför lättare anpassas till verksamhetens förutsättningar och inte minst ändras snabbare när dessa förutsättningar förändras.

Självcensur

Självcensur som ett exempel på vem som kan utöva censur diskuterades ovan på s. 12-13. Liksom självsanering kan självcensur vara framtvingad av någon mäktig och farlig yttre kraft, t.ex. av en temperamentsfull förälder eller en våldsbenägen stat. När detta är fallet reduceras skillnaden mellan självcensur och överhetskensur till den moraliska frågan om skillnaden mellan att tåga därför att man har blivit frångått sina yttrandemöjligheter och att tåga av rädsla för att man kan komma att bli det. Men i den mån självcensuren är frivillig och ett resultat av en kombination av moraliska och rationella överväganden utgör den ett genuint alternativ till andra former av censur. Av alla former av censur är det bara självcensuren som kan bevara och t.o.m. förstärka den censurerades egen frihet.

Utvidgat skadeståndsansvar

Förbättrade möjligheter för såväl enskilda individer som företag och andra organisationer att få

---

²⁴ För en utförligare beskrivning av det pressetiska regelsystemet i Sverige se *Massmedier* av Stig Hadenius & Lennart Weibull, s. 29-32.

skadestånd när de har blivit utsatta för lögnar eller illasinnad ryktesspridning i medierna.²⁵ Det skulle vara av stor betydelse om vanliga privatpersoner och mindre företag fick ett förstärkt skydd i detta avseende, eftersom de för det mesta inte har en sådan ställning – ekonomiskt och/eller kändismässigt – att de kan utnyttja massmedierna till att bemöta det förtal de blir utsatta för i dem. Ett utvidgat skadeståndsansvar skulle förhoppningsvis förstärka både incitamentet till självsanering inom mediabranschen och till självcensur hos enskilda journalister och andra skribenter. Ett högt skadeståndsansvar ligger dessutom i linje med den fundamentala moraliska principen att man ska ta ansvar för vad man gör och själv bära kostnaderna för det. Det är självklart att beviskraven i dessa fall måste vara jämförelsevis stränga i förhållande till påföljderna, som liksom nu kan bestå i en offentlig ursäkt och en skriftlig rättelse i kombination med en ekonomisk ersättning till den/de drabbade, så att inte hot om skadeståndskrav kan användas som en metod för att förhindra oönskad publicitet. Det är också självklart att ingen ska kunna dömas till skadestånd för att ha sagt sanningen om någon eller något, oavsett hur obekväm och förödmjukande denna sanning än må vara. Genom ett utökat skadeståndsansvar skulle vi kanske också på sikt få se litet mer av vetenskaplig metod (väldefinierade begrepp, källkritik, noggranna erfarenhetsbaserade undersökningar, värderingsmässig återhållsamhet, ett undvikande av onyanserade och kategoriska påståenden o.s.v.) inom journalistiken. Den huvudsakliga invändningen mot detta alternativ är att förtalsmål är juridiskt mycket komplicerade. För att kunna döma någon för förtal måste man först och främst kunna bevisa att den åtalade insåg eller rimligen borde ha insett att det han sade eller skrev var osant eller utgjorde en grov och kränkande överdrift. Det är inte heller alltid så lätt att avgöra när en överdrift blir så grov att den är straffbar. Svårast av allt är kanske att uppskatta den skada som den förtalade har lidit.

Olika sätt att minska negativa idéers verkningsförmåga

Ett gynnsamt företagsklimat

Fri etableringsrätt och fri konkurrens, låga skatter och enkla skatteregler, en liten offentlig sektor och en balanserad arbetslagstiftning som tar hänsyn både till arbetsgivarens och arbetstagarens intressen m.fl. åtgärder som underlättar startandet och drivandet av privata företag. Ett rikt och dynamiskt företagsliv har en gynnsam effekt på idéproduktionen i samhället: det produceras fler idéer (och därigenom fler bra idéer, fler udda idéer och – givetvis – fler dumma), de idéer som

---

²⁵ För ett mer långtgående – men kanske inte alltför långtgående? – förslag med samma innebörd se Simone Weil *Att slå rot* s. 43 ff.

produceras har lättare för att spridas och mötena mellan de olika idéerna blir fler och går fortare. Detta ökar i sin tur det civila samhällets möjligheter att på egen hand, d.v.s. spontant och utan statens eller några andra myndigheters hjälp, avslöja och motarbeta sådana idéer som i något avseende är olämpliga eller destruktiva. Ett rikt och dynamiskt företagsliv spelar på många sätt en avgörande roll för den kulturella öppenheten och mångfalden hos samhället. Inte minst genom det stora utbud av arbetstillfällen som det skapar, eftersom det inte finns någonting som bidrar så mycket till att förbättra en människas möjligheter att av egen kraft och på egna villkor bli delaktig i samhället som att hon kan försörja sig själv. En mångskiftande och expansiv kultur är alltid beroende av en framgångsrik ekonomi, men den fria konkurrensen mellan olika företag är dessutom en kraft som i sig själv bidrar till att hålla samhället öppet, såväl inåt i de olika samhällsgruppernas förhållande till varandra som utåt i förhållande till andra länder och kulturer. Ett samhälles frivilliga möte med andra kulturer, d.v.s. det möte som sker på samhällets egen villkor och alltså drivs fram av de behov det har och formas av dess inneboende möjligheter, förstärker toleransen för främmande synsätt och värderingar och berövar i samma mån fördomar och andra negativa idéer deras kraft. En olämplig eller destruktiv idé får ju mycket av sin kraft av att den utgör en antites till någon annan idé, men ju rörligare och mångfaldigare ett samhälles idéklimat är desto svagare blir de antitetiska förhållandena mellan de idéer som rör sig i det.

Politiskt oberoende universitet

I ett välfungerande *civilt* samhälle är sådana institutioner som domstolar, medier och universitet oberoende av den politiska makten. Politiska ideologier och mer eller mindre tillfälliga politiska behov har inget inflytande över hur dessa institutioner sköter sin dagliga verksamhet. I den mån dessa institutioner finansieras av allmänna medel och det finns politiska riktlinjer för deras verksamheter är dessa riktlinjer av allmän natur och partipolitiskt neutrala. Svårigheterna att formulera partipolitiskt neutrala riktlinjer för en verksamhet som har idéproduktion som ett av sina huvudmål är ytterligare en sak som talar för att verksamheter av detta slag i så stor utsträckning som möjligt ska vara oberoende av den politiska makten. I Sverige är det bara de allmänna domstolarna som har ett delvis lagfäst och delvis traditionsburet skydd mot politisk inblandning. Fast detta har man försökt komma förbi på olika sätt, bl.a. genom inrättandet av olika specialdomstolar, t.ex. Arbetsdomstolen och Marknadsdomstolen, vars förutsättningar och arbetsuppgifter är tydligt präglade av partipolitiska synsätt och genom instiftandet av mycket generellt formulerade lagar, s.k. generalklausuler, vars tolkning och tillämpning är beroende av de politiska avsiktsförklaringarna i förarbetena till dem och av det politiska (dags-)klimatet i

samhället. Tv och radio domineras i Sverige fortfarande av staten, om än inte i samma utsträckning som innan parabolantennerna gjorde sitt intåg på 1980-talet,²⁶ och vad beträffar universiteten och de övriga högskolorna har den statliga inblandningen och styrningen snarare ökat än minskat under de senaste decennierna. Ett konkret uttryck för denna olustiga utveckling inom högskolevärlden är politiseringen av högskolornas styrelser som nu har gått så långt att vissa av högskolornas rektorer har insett att de för att inte riskera att förlora statens gunst måste ha en toppolitiker från det dominerande partier som styrelseordförande.²⁷ Betydelsen av universitetens oberoende ligger i att de är de främsta företrädarna för vetenskaplig forskning och undervisning i samhället, d.v.s. de främsta utvecklarna och vidareförarna av empiriskt och matematiskt grundade forskningsmetoder och de främsta producenterna och distributörerna av objektiva sanna idéer eller, försiktigare uttryckt, av idéer som försöker komma den objektiva sanningens ideal så nära som möjligt. Vetenskapligt formulerade och prövade idéer är det i längden effektivaste vapnet mot lögn och överdrifter. Men det måste betonas att de bara är det på lång sikt. På kort sikt kan som historien så tydligt visar de gräsligaste lögn och fördomar regera hela folk. Vi behöver inte gräva i Europas svarta 1900-talshistoria för att hitta avskräckande exempel på detta utan gör klokare i att i självkritisk anda hålla oss till vår egen svenska nutid. Den s.k. genusvetenskapens framgångar inom den svenska högskolevärlden (egna institutioner med egna professorer) är ett illustrativt exempel på vad en politisering av den högre utbildningen kan leda till. Ett vetenskapligt bedrägeri av denna art och omfattning skulle inte vara möjligt i en sund forskarmiljö som präglas av ämnesöverskridande kommunikation och kritik och där en strävan efter vetenskapligt prövbara och hållbara teorier är det självklara målet för alla dem som verkar i den. De vetenskapliga teoriernas och tänkesättens långsamma genomträngningsförmåga framhäver ytterligare vikten av att universiteten står fria från all politiskt styrning så att de kan bedriva sin forskning och undervisning på lång sikt. Det ideala systemet för universitetens del är förmodligen att de i likhet med många av de mest välrenommerade universiteten i USA kan finansiera sin verksamhet genom stora privata stiftelser. På lång sikt är ekonomiskt oberoende det bästa skyddet mot all yttre inblandning. Det är ett tankeväckande faktum att de stiftelseägda amerikanska universitetens ställning inom den vetenskapliga världen har förstärkts kraftigt sedan Andra världskrigets slut och fortsätter att göra det.²⁸ Om politiseringen av universitetens verksamhet förstärks ytterligare kommer det

---

²⁶ Det finns skäl att erinra om att man vid denna inom det socialdemokratiska partiet tid på fullt allvar övervägde möjligheten att förbjuda parabolantennar för att hindra människor från att okontrollerat ta emot farliga reklamfinansierade tv-program från utlandet.

²⁷ Efter den borgerliga segern i riksdagsvalet hösten 2006 har läget på denna front ljusnat betydligt. – 22/4-07

²⁸ Se bl.a. Academic ranking of world universities på <http://ed.sjtu.edu.cn/ranking.htm>.

förmodligen att leda till att de förlorar sin roll som de ledande producenterna av vetenskapliga idéer till de högteknologiska storföretagen. Detta riskerar att gå ut över den mer långsiktiga och övergripande forskningen. Kortsiktig lönsamhetsstyrd *vetenskaplig* forskning är dock givetvis att föredraga framför forskning som styrs av en politisk agenda.

Grundlagsfäst förbud mot statlig och kommunal ideologiproduktion

Med statlig och kommunal ideologiproduktion menar jag här ett producerande av politiska idéer eller idéer med direkta politiska implikationer, t.ex. teorier om varför samhället ser ut som det gör och beskrivningar av hur det borde se ut, s.k. värdergrundsdokument som slår fast att vissa värderingar ska råda i samhället och (indirekt) att andra ska motarbetas, teorier om människans natur och om vad som får henne att handla som hon gör o.s.v., som utförs av med skattemedel avlönade tjänstemän i av stat eller kommun inrättade myndigheter och andra organisationer.²⁹ Invändningarna mot statlig och kommunal ideologiproduktion är många och uppenbara. Politisk ideologiproduktion ska bedrivas av politiker och politiska partier (och av medier, intresseorganisationer och privatpersoner) så att alla lätt kan se vad det är det handlar om: politiska åsikter och en av politiska motiv dikterad diskussion. De skattefinansierade myndigheternas uppgift är att tjäna den skattebetalande allmänheten på de sätt som bäst motsvarar de faktiska behoven hos denna allmänhet, inte att säga till oss vad vi ska tycka och inte tycka eller försöka få oss att leva på ett annat sätt än vi gör så länge vi håller oss inom lagens ramar. Detta är istället en uppgift för den fria politiska debatten. Statlig och kommunal idéproduktion utgör ett dubbelt hot mot den fria debatten. Det första hotet har att göra med att all statlig och kommunal verksamhet finansieras av skattemedel och att en idéproduktion i deras regi därför tar resurser från de skattebetalande medborgarna, vilket i sin tur leder till att deras handlingsutrymme krymper. Att delta i den offentliga debatten tar både tid och kräver resurser. Den vars ekonomiska buffert är liten och som måste arbeta mycket och hårt för att få sin ekonomi att gå ihop har små möjligheter att göra detta. Om han dessutom måste betala till den statliga och kommunala ideologiproduktionen blir hans möjligheter att delta i den offentliga

---

²⁹ Det är synnerligen lätt att hitta exempel på statliga och kommunala ideologiproducenter i Sverige. Här är ett *litet* urval: Arbetsmarknadsstyrelsen, Konsumentombudsmannen, Institutet för tillväxtpolitiska studier, Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering, Konjunkturinstitutet, Jämställdhetsombudsmannen, Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning, Ombudsmannen mot etnisk diskriminering, Statens biografbyrå, Statens konsumentråd, Centrala etikprövningsnämnden, Forum för levande historia, Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap, Presstödsnämnden, Statens kulturråd, Vetenskapsrådet, Centrum mot rasism, Nationella sekretariatet för genusforskning, Arbetslivscentrum, Institutet för framtidsstudier o.s.v.

debatten ännu mindre. Högsattesamhället som ett hot mot den fria debatten och mot medborgarnas aktiva deltagande i det politiska livet är ett problem som borde diskuteras betydligt mer. Det andra hotet har att göra med staten har så stora ekonomiska och organisationsmässiga resurser till sitt förfogande att den lätt kan dominera debatten och därigenom komma att utöva en slags indirekt censur över de mindre resursstarka debattörerna, som får svårt att göra sin röst hörd när staten skruvar upp volymen på sina megafoner. Detta innebär i sin tur att det civila samhällets motståndskraft mot olämpliga och destruktiva idéer försvagas. På frågorna hur ett grundlagsfäst förbud mot statlig och kommunal ideologiproduktion ska formuleras och om ett dylikt förbud är det bästa sättet att motverka den politiska maktens försök att utnyttja skattefinansierade organisationer till att utöva ideologisk påverkan på medborgarna har jag tyvärr inte några svar.

Ökad globalisering

En ökad internationell rörlighet för individer, varor och tjänster medför att allt fler individer kommer i kontakt med varandra och fr.a. att kontakterna mellan individer från olika länder och kulturer blir allt fler. Detta medför i sin tur att idéflödena blir fler, snabbare och bredare. Det finns inga garantier för att en utveckling av detta slag kommer att göra oss insiktsfullare och toleranter. Det finns nämligen inga garantier för någonting i mänskliga sammanhang. Däremot har vi all anledning att tro att om mötet med globaliseringens kalejdoskopiska idévärld verkar i någon riktning så är det i denna. Ty även om många vuxna (de flesta?) har lagt bort den nyfikenheten och lekfullheten de hade som barn, kanske i tron att de var tvungna att göra detta för att bli vuxna, utan att inse att de därigenom hämmar de egenskaper som utgör det djupaste hos vår mänsklighet, så kommer det ju nya generationer som har växt upp i denna kalejdoskopiska idévärld och för vilka dess nyhellenistiska dynamik och turbulens varken är något främmande eller representerar ett kulturellt förfall utan utgör deras verkliga hemland.

Sammanfattning

Det bästa skyddet eller motmedlet mot dumma, osanna och destruktiva idéer är ett fritt och öppet samhälle med en rik och mångsidig idéproduktion och en livlig offentlig diskussion. Frågan om vilka alternativ det finns till censur kan därför omformuleras till: Vad bidrar mest till att göra ett samhälle fritt och öppet? Vad gynnar en pluralistisk idéproduktion och vad inspirerar till ett livligt diskussionsklimat? Jag har ovan försökt ge några förslag på vad som kan göra detta.

Censurproblemet utmynnar således som så många andra samhällsfrågor i en plädering för ett liberalt samhälle som är grundat på de enskilda individernas frihet och ansvar.

Fråga 6: Vad är censur?

Censur kommer av det latinska ordet *censura* som betyder granskning eller prövning. I ordboks- och uppslagsbokssammanhang definiera man i regel censur som *förhandsgranskning*. Man brukar också lägga till att det rör sig om en förhandsgranskning av *massproducerade* medier och att den utförs av *staten* eller av någon till staten knuten myndighet.

I detta sammanhang använder jag ordet censur i en delvis annorlunda och mer vidsträckt betydelse. Med censur menar jag här i princip *alla* försök att hindra idéer från att spridas mellan människor som motiveras av innehållet hos dessa idéer och riktar sig direkt mot dessa idéer själva, oavsett vem det är som försöker göra detta och oavsett om det sker genom förhandsgranskning eller genom att man i efterhand på något sätt försöker stoppa eller begränsa en fortsatt spridning.

Det huvudsakliga motivet för denna mer generella definition av censur är att den bättre motsvarar vad censur verkligen handlar om: kunskapers, teoriers, åsikters, visioners, symbolers och andra idéers stora betydelse för oss människor och det förhållandet att vissa av dessa idéer under vissa förhållanden kan uppfattas som så olämpliga eller rent av farliga av vissa individer, grupper eller organisationer att de försöker hindra eller begränsa andras kommunicerande av dem. Vem som utövar censuren och hur, vilka specifika idéer den gäller och vilka konkreta former den tar sig är, oavsett hur intressant detta är i sig självt, av underordnad betydelse när det gäller att förstå och värdera företeelsen censur som sådan. Att begränsa definitionen av censur till statlig förhandsgranskning av en viss typ av medier innebär att man begränsar sina möjligheter att förstå vad censur är för något och vilka konsekvenser den kan få. Det intressanta med censur är nämligen att den är ett försök att hindra eller begränsa kommunicerandet av något därför att detta kommunicerande av detta något betraktas som olämpligt eller farligt i sig själv.

Fråga 7: Vad är *inte* censur?

När man definierar ett ord på ett annat sätt än vad som är brukligt måste man klart och tydligt säga att man gör det och så noggrant som möjligt redogöra för innebörden hos och motiven bakom denna nya definition. En aspekt av detta definitionsarbete är att ange vad som faller utanför den nya definitionen och varför.

Teatrar, tidningsförlag, konstnärer, författare m.fl. som får sina bidrag från stat och kommun indragna eller minskade, med påföljd att de inte kan sätta upp de pjäser de hade planerat, inte ge ut de tidningar och böcker de hade tänkt eller skapa de konstverk de vill etc., beskriver inte sällan detta som censur och som ett hot mot yttrandefriheten. Har de rätt i det? Naturligtvis inte! Ingen har rätt att få sitt uttrycksbehov finansierat av någon annan. Man kan tvärtom med större rätt hävda att utbetalandet av skattemedel till kulturella verksamheter av exemplifierat slag innebär en *inskränkning* av yttrandefriheten, eftersom det leder till att de som är tvungna att betala dessa skatter, d.v.s. som måste avstå från en del av de resurser som de har skapat genom sitt eget arbete, får sitt handlingsutrymme inskränkt, vilket i sin tur medför att det blir kostsammare för dem att t.ex. uttrycka sig offentligt eller ta del av sådana kulturyttringar som inte subventioneras av det offentliga.

När ett tidningsförlag, ett tv-bolag eller något annat mediaföretag lyckas skaffa sig en så stark ställning inom en bransch att det dominerar produktionen inom den brukar deras konkurrenter och de politiker som inte delar företagets synsätt eller ideologi gärna beskriva denna expansion som ett hot mot yttrandefriheten och som en risk för (indirekt) censur. Har de rätt i detta? Knappast! Ingen har rätt att få göra sig hörd på något bestämt sätt i något bestämt medium. Vill man göra sig hörd får man anpassa sig till de möjligheter som står en till buds. Så länge det finns en grundlagsskyddad yttrandefrihet och så länge den som vill ge uttryck för någon viss idé kan göra detta på *något* sätt, om inte annat så genom att stå och dela ut flygblad på gator och torg, utgör inte ett mediaföretags monopolställning något hot mot yttrandefriheten som sådan. Sedan kan det naturligtvis vara olämpligt av andra skäl att ett enskilt företag får en dominerande ställning inom något visst medium. Om det rör sig om ett medium som spelar en viktig roll i politiken, t.ex. tv, kan företaget utnyttja sin dominerande ställning inom detta medium till att försöka styra politiken i en riktning som gynnar företaget självt, t.ex. genom att få politiker att införa bestämmelser som gör det svårare för andra företag att konkurrera med det.

Ett försök till sammanfattning: När idéproduktionen och idéutbytet påverkas negativt i något avseende som en följd av åtgärder som inte på något sätt eller i något avseende har till syfte att begränsa eller styra idéutbytet och idéproduktionen har vi *inte* att göra med censur.

Det finns givetvis mycket mer att säga om censurproblemet än vad jag har lyckats säga här. Detta gäller inte minst den komplicerade frågan om censurens konsekvenser. Kanske kan de idéer som har presenterats och diskuterats här inspirera andra till nya idéer och resonemang som kan bekräfta, motsäga eller vidareutveckla dem?

Vintern 2005-2006

J. Å.